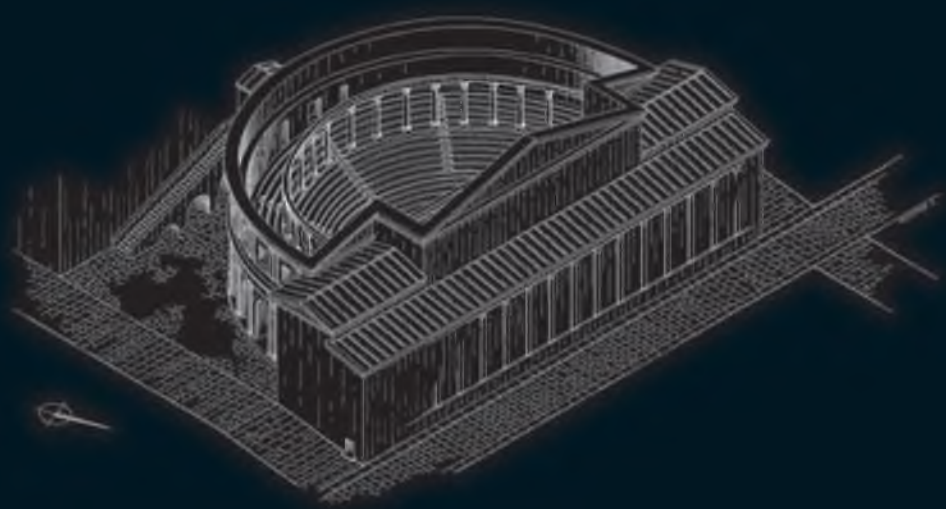




ΤΟ ΩΔΕΙΟ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ / Κ. Λ. ΖΑΧΟΣ - Ι. ΣΤΑΜΟΥ - Ι. ΣΟΥΚΑΝΤΟΣ * THE ODEUM OF NICOPOLIS / K. L. ZACHOS - I. STAMOU - I. SOUKANTOS

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
Διεύθυνση Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης

MINISTRY OF CULTURE & SPORTS
Directorate of Prehistoric & Classical Antiquities
Scientific Committee of Nicopolis

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Λ. ΖΑΧΟΣ / KONSTANTINOS L. ZACHOS

ΙΟΥΛΙΑ ΣΤΑΜΟΥ / IOULIA STAMOU

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΛΕΟΝΤΑΡΗΣ / LEONIDAS LEONTARIS

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΟΥΚΑΝΤΟΣ / IOANNIS SOUKANTOS

ΤΟ ΩΔΕΙΟ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ THE ODEUM OF NICOPOLIS



ΑΘΗΝΑ 2015 ATHENS

Μνημεία της Νικόπολης 6
Monuments of Nicopolis 6



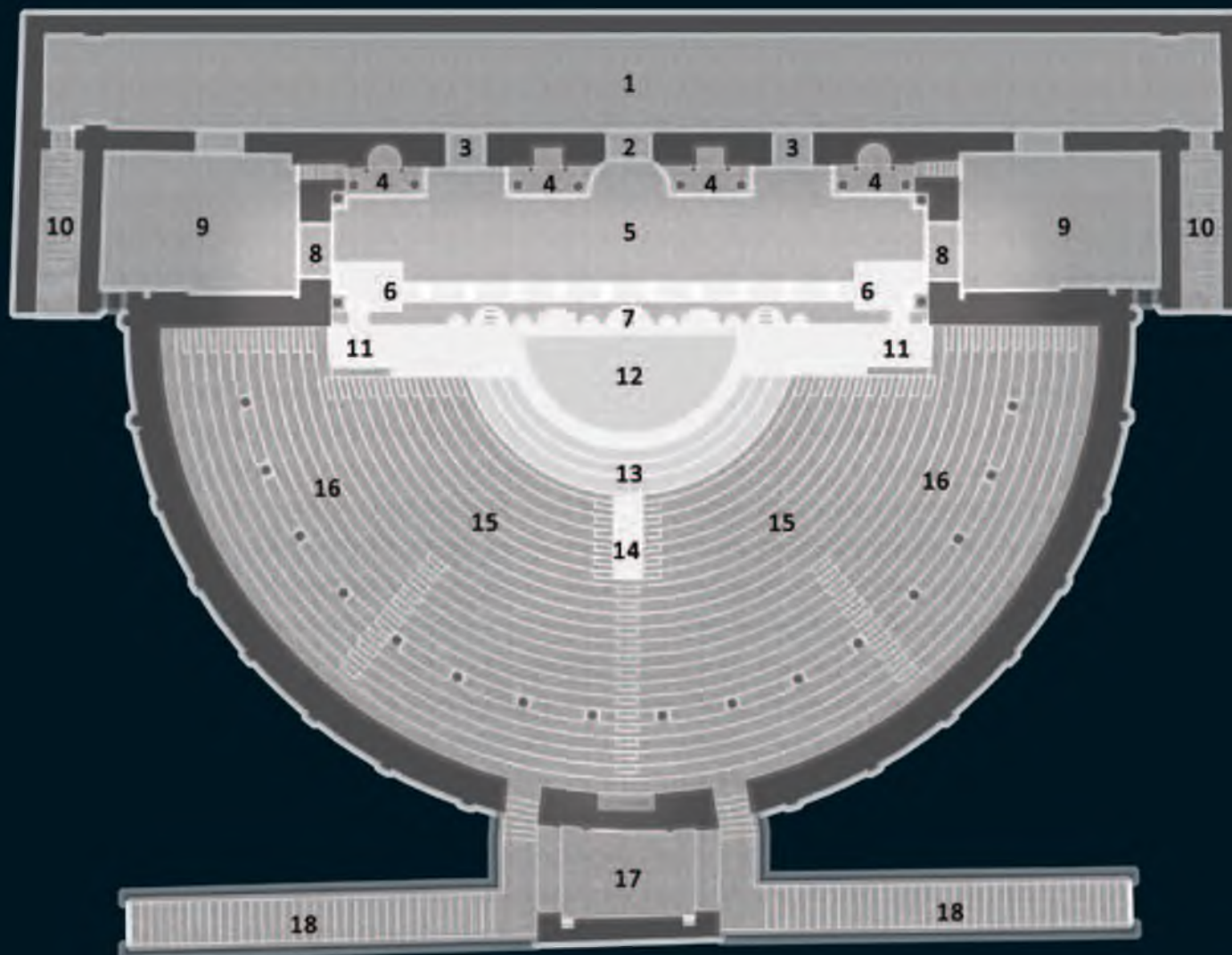
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ



ΜΕ ΤΗ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ISBN 978-960-87073-7-5

6



ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1. Σκηνικό οικοδόμημα / *Aedificium scenicum*
2. Κεντρική θύρα σκηνής / *Valva regia*
3. Πλευρικές θύρες σκηνής / *Hospitalia*
4. Σκηνική πρόσοψη / *Scaenae frons*
5. Προσκήνιο / *Pulpitum*
6. Αὐλαία / *Aulaeum*
7. Πρόσοψη προσκηνίου / *Frons pulpiti*
8. Θύρες παρασκήνιων
9. Παρασκήνια / *Versurae*
10. Κλίμακες ηθοποιών
11. Πάροδοι / *Aditus maximi*
12. Ορχήστρα / *Orchestra*
13. Πρόεδρία / *Prohedria*
14. Κεντρικός διάδρομος θεατών / *Vomitorium*
15. Κάτω κοίλο / *Ima cavea*
16. Άνω κοίλο / *Summa cavea*
17. Κλιμακοστάσιο
18. Κλίμακες κοινού

LEGEND

1. Stage building / *Aedificium scenicum*
2. Main stage entrance / *Valva regia*
3. Side stage entrances / *Hospitalia*
4. Stage façade / *Scaenae frons*
5. Proscenium / *Pulpitum*
6. Curtain / *Aulaeum*
7. Proscenium façade / *Frons pulpiti*
8. Dressing rooms entrances
9. Dressing rooms / *Versurae*
10. Actors' staircases
11. Audience passages / *Aditus maximi*
12. Orchestra
13. Officials' seats / *Prohedria*
14. Central audience passage / *Vomitorium*
15. Lower part of auditorium / *Ima cavea*
16. Upper part of auditorium / *Summa cavea*
17. Stairwell
18. Audience's staircases

Τα μέρη του ωδείου της Νικόπολης
Parts of the Odeum of Nicopolis

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ / TOPOGRAPHIC MAP OF NICOPOΛIS



ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
Διεύθυνση Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης

MINISTRY OF CULTURE & SPORTS
Directorate of Prehistoric & Classical Antiquities
Scientific Committee of Nicopolis

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Λ. ΖΑΧΟΣ
KONSTANTINOS L. ZACHOS

ΙΟΥΛΙΑ ΣΤΑΜΟΥ
IOULIA STAMOU

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΛΕΟΝΤΑΡΗΣ
LEONIDAS LEONTARIS

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΟΥΚΑΝΤΟΣ
IOANNIS SOUKANTOS

ΤΟ ΩΔΕΙΟ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ **THE ODEUM OF NICOPOLIS**

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ 6
MONUMENTS OF NICOPOLIS 6

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
Διεύθυνση Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης

Το έργο «Αποκατάσταση και Ανάδειξη Ρωμαϊκών και Παλαιοχριστιανικών Μνημείων Νικόπολης (Α' φάση)» και η παρούσα έκδοση συγχρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης και από εθνικούς πόρους, στο πλαίσιο του Ε. Π. «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα (ΕΣΠΑ 2007-2013)»

MINISTRY OF CULTURE & SPORTS
Directorate of Prehistoric & Classical Antiquities
Scientific Committee of Nicopolis

The project "Restoration and Enhancement of the Roman and Early Christian Monuments of Nicopolis (Phase 1)" and this publication were co-funded by the European Regional Development Fund and Greek national funding within the framework of the European Program "Competitiveness and Entrepreneurship (NSRF 2007-2013)"



ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ - ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ



ΑΘΗΝΑ 2015 ATHENS

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ / PUBLICATION CONTRIBUTORS

Συντονισμός - γενική εποπτεία / Coordination - supervision

Ευγενία Χαλκιά / Eugenia Chalkia

Επιστημονική επιμέλεια / Scientific Editor

Κωνσταντίνος Λ. Ζάχος / Konstantinos L. Zachos

Επιμέλεια έκδοσης / Publication editor

Μαρία Καραμπά / Maria Karampa

Κείμενο / Text

Κωνσταντίνος Λ. Ζάχος / Ιουλία Στάμου / Λεωνίδας Λεοντάρης / Ιωάννης Σουκάντος
Konstantinos L. Zachos / Ioulia Stamou / Leonidas Leontaris / Ioannis Soukantos

Φωτογραφίες / Photos

Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης (Φωτογράφοι: Κωνσταντίνος Ιγνατιάδης, Βασίλης Λιακόπουλος, Νικόλαος Στουρνάρας, †Χρυσόστομος Φουντής)
Scientific Committee of Nicopolis (Photographers: Konstantinos Ignatiadis, Vasilis Liakopoulos, Nikolaos Stournaras, †Chrisostomos Fountis)
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας / Ephorate of Antiquities at Preveza
Ίδρυμα «Ακτία Νικόπολης» / “Actia Nicopolis” Foundation

Σχέδια / Drawings

Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης (Λεωνίδας Λεοντάρης, Ιουλία Στάμου, Σωτήρης Βογιατζής & συνεργάτες)
Scientific Committee of Nicopolis (Leonidas Leontaris, Ioulia Stamou, Sotiris Vogiatzis & Partners)

Τρισδιάστατες αναπαραστάσεις / Three-dimensional reconstructions

Φώτης Τσακμάκης / Fotis Tsakmakis

Αγγλική μετάφραση / English translation

Dr. Deborah Brown Kazazis

Επιμέλεια ελληνικού κειμένου / Greek editor

Μιμικά Γιαννοπούλου / Mimika Giannopoulou

Σχεδιασμός-Εκτύπωση/ Layout-design-Printing

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ολοκληρωμένη Έντυπη Επικοινωνία Α.Ε. /
PAPADOPOULOS Full Printed Communication S.A.

Απαγορεύεται η μερική ή ολική ανατύπωση είτε η καθ' οιονδήποτε τρόπον αναπαραγωγή του βιβλίου χωρίς την έγγραφη άδεια των συγγραφέων.
The reproduction of this book in any form in part or in whole is forbidden without the express written permission of the authors.

© Copyright

ΔΙΠΚΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ
DPCA - SCIENTIFIC COMMITTEE OF NICOPOLIS

ISBN 978-960-87073-7-5

Το ωδείο, ένα από τα εμβληματικότερα μνημεία της Νικόπολης, αποτέλεσε αντικείμενο αρχαιολογικής έρευνας μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 1960, σε αντίθεση με άλλα μνημεία, όπως οι νεκροπόλεις, το Τρόπαιο της νίκης του Ακτίου και οι παλαιοχριστιανικές βασιλικές, στα οποία οι ανασκαφές είχαν ξεκινήσει ήδη από τις αρχές του 20ου αιώνα, αμέσως μετά την ενσωμάτωση της περιοχής στο ελληνικό κράτος. Κτισμένο στον κεντρικό πυρήνα της πόλης, σε άμεση γειτνίαση με την πολιτική αγορά (*Forum*), υπήρξε διαχρονικά ορατό, αν και μερικώς καλυμμένο από επιχώσεις και λιθοβολημένο. Οι περιηγητές του 19ου αιώνα που το επισκέφθηκαν το αναφέρουν ως «μικρό θέατρο» και μάλιστα επιχειρούν να σχεδιάσουν και την κάτοψή του.

Οι πρώτες ανασκαφές και στερεώσεις στο ωδείο οφείλονται στον καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Σωτήριο Δάκαρη, ο οποίος κατά τα έτη 1961-63, έφορος τότε της Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων, αποκάλυψε το κοίλο και μέρος της ορχήστρας και της σκηνής. Εκτενέστερες ανασκαφικές και στερεωτικές εργασίες ανέλαβε στη συνέχεια η διάδοχός του στην Εφορεία Ιουλίτσα Βοκοτοπούλου, με αποτέλεσμα να αποκατασταθούν οι κύριοι χώροι του μνημείου σε βαθμό που να καταστεί επισκέψιμο και να κριθεί κατάλληλο να παραχωρείται για την πραγματοποίηση θεατρικών παραστάσεων. Απέδωσαν επίσης οι ανασκαφές αρκετά κινητά ευρήματα, πολύτιμες μαρτυρίες για την ιστορία και τη μορφή του σημαντικού αυτού κτίσματος.

Η ουσιαστική «μεταμόρφωση» του ωδείου ξεκινά στις αρχές του αιώνα μας με την ίδρυση της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης το 1999. Η Επιτροπή, υπό την προεδρία τότε του κ. Κωνσταντίνου Ζάχου και χάρη στην πρωτοβουλία και την επιμονή του, μερίμνησε για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση ενός σύνθετου προγράμματος στερέωσης, αποκατάστασης και αξιοποίησης του μνημείου. Προηγήθηκαν προκαταρκτικές ανασκαφικές εργασίες, προκειμένου να ακολουθήσει η συστηματική σχεδιαστική τεκμηρίωσή του και στη συνέχεια η εκπόνηση μελέτης στερέωσής του, η υλοποίηση της οποίας ξεκίνησε το 2008 και ολοκληρώνεται με τη λήξη του έργου, ενταγμένου στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα» του ΕΣΠΑ 2007-2013, τον Δεκέμβριο του 2015. Η πορεία όλου αυτού του πολυετούς και επίπονου εγχειρήματος περιγράφεται αναλυτικά στον παρόντα οδηγό, ενώ τα αποτελέσματά του είναι όντως εντυπωσιακά. Συντηρήθηκαν, εξυγιάνθηκαν και αποκαταστάθηκαν όλα τα εδώλια στο κάτω και στο άνω κοίλο, καθαρίσθηκε η περιμετρική στοά και ενισχύθηκαν ορισμένοι από τους πεσσούς της που παρουσίαζαν στατικά προβλήματα. Στερεώθηκαν επίσης επιλεγμένα σημεία του σκηνικού οικοδομήματος και συντηρήθηκε και αποκαταστάθηκε το δάπεδο της ορχήστρας, το οποίο

Though it is one of the most impressive monuments in Nicopolis, the Odeum did not become the subject of archaeological investigation until the early 1960s, in contrast with other monuments such as the cemeteries, the Trophy of Actium, and the Early Christian basilicas, where excavations began in the early 20th century immediately following the region's incorporation into the Greek state. Built in the center of the city in direct proximity to the agora, (*Forum*), it remained visible down through time, though partially covered by fill and looted for its stone. Nineteenth-century travelers who visited it referred to the Odeum as the "small theater", and even endeavored to draw its ground plan.

The first excavations and conservation work on the Odeum were owed to University of Ioannina Professor Sotirios Dakaris, who as Ephor of Classical Antiquities in Ioannina uncovered the cavea and part of the orchestra and *skene* in 1961-63. His successor at the Ioannina Ephorate Ioulia Vokotopoulou undertook more extensive excavation and restoration work, which resulted in the restoration of the main spaces of the monument to the extent that made it possible to visit and be deemed suitable for theatrical performances. Excavations also yielded a number of portable finds, valuable testimony to the history and form of this important building.

The substantive "transformation" of the Odeum began early in the 21st century with the establishment of the Scientific Committee of Nicopolis in 1999. The Committee, thanks to Konstantinos L. Zachos and his initiative and persistence, arranged for the planning and implementation of a complex program of conservation, restoration, and utilization of the monument. This was preceded by preliminary excavations, followed by systematic drawing-documentation of the monument and preparation of a study for its restoration, whose implementation began in 2008 and concluded at the end of the project, which was incorporated in the Operational Program "Competitiveness and Entrepreneurship" (NSRF 2007-2013), in December 2015. The course of this arduous multi-year project is described in detail in this guide, and its results were truly impressive. All the seats in the lower and upper cavea were repaired and restored; the surrounding portico was cleared, and a number of its piers which presented static problems were reinforced. Selected points of the stage building were consolidated, and the floor of the orchestra, which preserved part of its costly *opus sectile*, was conserved. This work also became the occasion for the discovery of new data valuable for the monument's morphology and building phases as well as for the technical expertise of the age.

διασώζει μέρος από το πολυτελές μαρμαροθέτημα. Οι εργασίες αυτές έγιναν, επίσης, αφορμή για την αποκάλυψη νέων δεδομένων, πολιτύπων για τη μορφολογία και τις οικοδομικές φάσεις του μνημείου, αλλά και την τεχνογνωσία της εποχής. Επέτρεψαν ακόμη στους συγγραφείς του βιβλίου να παρουσιάσουν εκτενή και τεκμηριωμένη περιγραφή της μορφής και της ιστορίας του σπουδαίου αυτού μνημείου. Τέλος, η απομάκρυνση των καταπεσμένων, γύρω από το ωδείο, μεγάλων όγκων τοιχοποιίας και η τοποθέτησή τους στον περιβάλλοντα χώρο του, ο οποίος διαμορφώθηκε και περιφράχθηκε, όχι απλώς αποσυμφόρνησε το μνημείο αλλά επεφύλασσε και μια έκπληξη. Σε πολλούς από αυτούς τους όγκους έχουν διασωθεί γλυπτά αρχιτεκτονικά μέλη και άλλα στοιχεία από την πλούσια διακόσμηση της εξωτερικής καμπύλης όψης του μνημείου και μελετάται η έκθεσή τους στον περιβάλλοντα χώρο.

Μπορεί να αποδοθεί πλέον το ωδείο στους ερευνητές, στους επισκέπτες, αλλά και στη φιλοξενία θεαμάτων, όπως ήταν και ο αρχικός προορισμός του, χωρίς να σημαίνει ότι δεν υπολείπονται ακόμη εργασίες πλήρους αποκατάστασής του.

Για το πολυτετές έργο της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης εργάστηκε και μόχθησε πλήθος επιστημονικού και εργατοτεχνικού προσωπικού. Τους ευχαριστώ όλους θερμά. Το ίδιο ευχαριστώ και τους συγγραφείς αυτού του τόμου, τον κ. Κωνσταντίνο Ζάχο, πρόεδρο της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης μέχρι την άνοιξη του 2014 και υπεύθυνο του όλου έργου, τους αρχιτέκτονες κ. Λεωνίδα Λεοντάρη και κ. Ιουλία Στάμου, οι οποίοι είχαν και την επίβλεψη των αναστηλωτικών εργασιών της τελευταίας περιόδου, και τον αρχαιολόγο κ. Ιωάννη Σουκάντο, υπεύθυνο των αρχαιολογικών εργασιών. Ευχαριστώ, επίσης, τις κ.κ. Νικολέττα Βαϊλάκου, τέως διευθύντρια και Έλενα Κουντούρη, νυν διευθύντρια της Διεύθυνσης Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων για τη στήριξη και την αρωγή τους, καθώς και τον επικεφαλής του έργου πολιτικό μηχανικό κ. Παναγιώτη Κροκίδα για τη συμβολή του στην πορεία και ολοκλήρωση των εργασιών.

Για τη συμβολή τους στην έκδοση αυτού του πονήματος εκφράζω τις ευχαριστίες μου στον επιστημονικό επιμελητή κ. Κωνσταντίνο Ζάχο και την υπεύθυνη για τον συντονισμό αρχαιολόγο κ. Μαρία Καραμπά.

Ευγενία Χαλκιά
Πρόεδρος Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης

This new evidence has allowed the book's authors to present a comprehensive and documented description of this important monument's form and history. Finally, the removal of large blocks of wall masonry that had fallen around the Odeum and their placement in the surrounding area, which was configured and fenced off, not only served to relieve the monument but held in store a surprise. On many of the masonry pieces that were removed, architectural sculptures and other elements belonging to the rich decoration of the Odeum's curved outer face have been preserved, and their display in the surroundings of the monument is now under study.

The Odeum can now be turned over to scholars, visitors, and to the hosting of performances –its original purpose– without this meaning that there does not remain work to be done for its full restoration.

Many scientific and technical staff members worked and labored on this multi-year project of the Scientific Committee of Nicopolis, and my warm thanks go to all of them. I also thank the authors of this volume, Konstantinos L. Zachos, President of the Scientific Committee of Nicopolis until spring 2014 and the individual responsible for the entire project, architects Leonidas Leontaris and Ioulia Stamou, who oversaw the restoration work in the final period, and archaeologist Ioannis Soukantos, who was responsible for excavations. In addition, I thank both Nikoletta Valakou and Elena Kountouri, former and current Director of the Directorate of Prehistoric and Classical Antiquities, for their support and assistance, and to the project leader, civil engineer Panagiotis Krokidas for his contribution to the progress and completion of work.

I would also like to thank for their contributions to the publication of this volume editor Konstantinos L. Zachos and archaeologist Maria Karampa, who was responsible for publication coordination.

Eugenia Chalkia
President, Scientific Committee of Nicopolis

Η Νικόπολη

Η Νικόπολη στην Ήπειρο, με καθεστώς ελεύθερης ρωμαϊκής πόλης (*civitas libera*), ήταν κτισμένη στο λαιμό της χερσονήσου της Πρέβεζας, ανάμεσα στις ακτές του Ιονίου Πελάγους και του Αμβρακικού Κόλπου. Τα σωζόμενα ερείπιά της βρίσκονται περίπου 6 χλμ. βόρεια της σύγχρονης πόλης της Πρέβεζας. Αφορμή για την ίδρυσή της υπήρξε η νικηφόρα για τον Γάιο Ιούλιο Καίσαρα Οκταβιανό έκβαση της ναυμαχίας, η οποία διαδραματίστηκε στη θαλάσσια περιοχή του Ακτίου, τον Σεπτέμβριο του 31 π.Χ. Ο Οκταβιανός, ο οποίος καταναυμάχησε τον στόλο του Μάρκου Αντώνιου και της Κλεοπάτρας Ζ', βασίλισσας της Αιγύπτου, αναδείχθηκε μοναδικός κυρίαρχος της ρωμαϊκής επικράτειας. Τον Ιανουάριο του 27 π.Χ. η σύγκλητος του ανέιψε τον τίτλο του Αυγούστου (Σεβαστός) με τον οποίο έμεινε γνωστός στην ιστορία. Οι αρχαίες πηγές (Δίων Κάσσιος, 51, 1-4) τοποθετούν την ίδρυση της Νικόπολης μετά την επιστροφή του Οκταβιανού από την Αίγυπτο, το 29 π.Χ. Η δημιουργία της πόλης έγινε με τη μέθοδο του «συνοικισμού», δηλαδή την εγκατάσταση κατοίκων από τις προϋπάρχουσες περιοικίδες πόλεις της Ηπείρου, αλλά και της Ακαρνανίας και της Αιτωλίας, εντάσσεται δε στο γενικότερο πλαίσιο πολιτικής και προπαγάνδας που άσκησε ο Οκταβιανός στον

Αεροφωτογραφία
της χερσονήσου
της Πρέβεζας

Aerial view of
the peninsula of
Preveza



Nicopolis

Nicopolis in Epirus, which had the status of a free Roman city (*civitas libera*), was built at the neck of the peninsula of Preveza between the shores of the Ionian Sea and the Ambracian Gulf. Its surviving remains lie about six kilometers north of the modern city of Preveza. The reason for its founding was Gaius Julius Caesar Octavianus' victory in the naval battle which took place in the sea near Actium in September 31 BC. Octavian, who routed the fleet of Marc Antony (Marcus Antonius) and Cleopatra VII, Queen of Egypt, emerged as sole ruler of the Roman domain. In January 27 BC, the Roman Senate awarded him the title of Augustus (*Sebastos*), by which he has remained known in history. The ancient sources (Dio Cassius 51.1-4) date the founding of Nicopolis after Octavian's return from Egypt in 29 BC.

The founding of the city was done with the method of "synoecism" of residents from already-existing neighboring cities in Epirus as well as Acarnania and Aetolia. It belonged within the more general framework of policy and propaganda employed by Octavian in the greater Eastern Mediterranean. Nicopolis was part of the administrative reforms in the Greek area (founding of the Province of Achaea) and was primarily aimed at the military control of western Greece as well as the social and financial support of the region. The city experienced tremendous growth and developed into the highly-important administrative and cultural center of a large region extending from the Ceraunian Mountains to the north to the borders of Roman Patras to the south. With the administrative reform of Trajan in around 110 AD, Epirus became an autonomous province with Nicopolis as its capital. During the reign of Diocletian (284-305 AD), the province was divided into Old Epirus (*Epirus Vetus*) and New Epirus (*Epirus Nova*). Nicopolis retained its role as capital of the province of Old Epirus.

Nicopolis occupied a lowland plain, encompassing a walled area of about 15 million m² (square meters) and with a fortification wall having a perimeter of about 5,500 meters. In accordance with Roman urban planning practice, the city followed the basic design principles of the Hippodamian system, adopting a strictly geometric plan that formed rectangular building blocks (*insulae*) and streets running North-South (*cardines*) and East-West (*decumani*). The city's administrative and economic center, its *Forum*, was at the intersection of the main streets, the *cardo maximus* and *decumanus maximus*. It had large public spaces as well as the buildings which hosted key public functions.



Εικονιστική κεφαλή
Οκταβιανού
Αυγούστου

Portrait head of
Octavian Augustus



Πολεοδομική
οργάνωση της
ρωμαϊκής
Νικόπολης.
Εικονική
αναπαράσταση

Urban planning
of Roman
Nicopolis. Virtual
reconstruction

ευρύτερο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Αποτέλεσε μέρος των διοικητικών μεταρρυθμίσεων στον ελληνικό χώρο (ίδρυση της επαρχίας Αχαΐας) και αποσκοπούσε, κατά κύριο λόγο, στον στρατιωτικό έλεγχο της Δυτικής Ελλάδας, καθώς και στην κοινωνική και οικονομική ενίσχυση της περιοχής. Η πόλη γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη και εξελίχθηκε σε σημαντικότατο διοικητικό και πολιτιστικό κέντρο μιας μεγάλης περιοχής, η οποία εκτεινόταν από τα Κεραύνεια όρη στο βορρά, έως τη ρωμαϊκή Πάτρα προς νότο. Με τη διοικητική μεταρρύθμιση του Τραϊανού, γύρω στο 110 μ.Χ., η Ήπειρος αποτέλεσε αυτόνομη επαρχία με πρωτεύουσα τη Νικόπολη. Αργότερα, επί Διοκλητιανού (284-305 μ.Χ.), η επαρχία διαιρέθηκε στην Παλαιά Ήπειρο (*Epirus Vetus*) και τη Νέα Ήπειρο (*Epirus Nova*). Η Νικόπολη διατήρησε τον ρόλο της πρωτεύουσας στην επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου. Η πόλη καταλάμβανε πεδινές εκτάσεις, καλύπτοντας περιτειχισμένη έκταση περίπου 1.500 στρεμμάτων, με περίμετρο οχύρωσης 5.500μ. κατά προσέγγιση. Σύμφωνα με την πολεοδομική πρακτική των Ρωμαίων, ο σχεδιασμός της ακολούθησε τις βασικές αρχές του ιπποδάμειου συστήματος, διαμορφώνοντας ένα αυστηρά γεωμετρικό σχέδιο με ορθογώνιες οικοδομικές νησίδες (*insulae*) και οδούς με κατεύθυνση Βορρά - Νότου (*cardines*) και Ανατολής - Δύσης (*decumani*). Στη συμβολή των κύριων οδικών αξόνων, του *cardo maximus* και του *decumanus maximus*, χωροθετήθηκε το διοικητικό και οικονομικό κέντρο της πόλης, το *Forum*, με μεγάλους δημόσιους χώρους καθώς και με κτίρια που φιλοξενούσαν τις σημαντικότερες δημόσιες λειτουργίες.



Outside the walls and north of the city the Suburb (*Proasteion*) known from the sources was built. It housed all the buildings associated with the revival of the Actian Games (Stadium, Theater, Gymnasium, and Sanctuary of Apollo). The Suburb retained a particular symbolism and significance, since it was there that Octavian chose to erect one of the

Χάρτης της αρχαίας
Ηπείρου με τις
σημαντικότερες
πόλεις

Map of ancient
Epirus showing its
major cities

Εκτός των τειχών, στα βόρεια της πόλης, δημιουργήθηκε το γνωστό από τις πηγές *εν άλσει προάστειον*, το οποίο φιλοξενούσε όλα τα οικοδομήματα που σχετίζονταν με την αναβίωση των Ακτιακών Αγώνων (στάδιο, θέατρο, γυμνάσιο, ιερό Απόλλωνος). Το προάστιο διατηρούσε ιδιαίτερο συμβολισμό και σημασία, καθώς εκεί επέλεξε ο Οκταβιανός να ανεγείρει ένα από τα πρώτα οικοδομήματα της νεόδμητης πόλης, το τρόπαιο της νίκης του στο Ακτιο.

Στην ευρύτερη περιοχή, την επικράτεια (*territorium*) της πόλης, η γη διανεμήθηκε στους κατοίκους σύμφωνα με το ρωμαϊκό αγρονομικό σύστημα γνωστό ως *centuriatio*, όπως καταδεικνύουν οι σύγχρονες έρευνες.

Η νεοϊδρυθείσα πόλη ευεργετήθηκε με την ανέγερση πολλών δημοσίων κτισμάτων, κοσμικού ή λατρευτικού χαρακτήρα, και τη δημιουργία ενός άριστα οργανωμένου συστήματος υποδομών: ύδρευσης, αποχέτευσης, οδικής κυκλοφορίας, λιμενικών εγκαταστάσεων και αμυντικών έργων. Τα οικοδομικά λείψανα που διατηρούνται ακόμη στην ευρύτερη πεδιάδα της Νικόπολης μαρτυρούν την άνθηση που γνώρισε η πόλη.

Το ωδείο συγκρατείται μεταξύ των σημαντικότερων ρωμαϊκών κτισμάτων της πόλης και παραμένει ένα από τα καλύτερα σωζόμενα και πιο επιβλητικά μνημεία του αρχαιολογικού χώρου. Η επιμελημένη κατασκευή του συνέβαλε καθοριστικά στην καλή κατάσταση διατήρησής του, παρόλο που το οικοδόμημα υπέστη μεγάλες φθορές ήδη από την αρχαιότητα.

Αεροφωτογραφία της περιοχής του Forum από ΝΑ, με το ωδείο σε πρώτο πλάνο

Aerial view of the Forum area from the SE with the Odeum in the foreground



first edifices of the newly-built city, the Trophy commemorating his victory at Actium.

In the wider area, the city's *territorium*, modern research has shown that land was distributed to residents using the Roman land division system known as *centuriatio*.

The newly-founded city benefited from the erection of many public buildings both secular and religious, and the creation of an exceptionally well-organized infrastructure for its water supply, sewage, traffic circulation, harbor installations and defensive works. The building remains still preserved in the plain of Nicopolis testify to the prosperity the city experienced.

The Odeum is one of the city's most important Roman buildings and remains one of the archaeological site's best-preserved and most imposing monuments. Its careful construction contributed decisively to its good state of preservation, although the building had already suffered major damage in antiquity. When the city shrank in size in Early Christian times, the Odeum found itself outside the new fortifications. The edifice was near the center of the Roman city, in the area of the *Forum*. Its proximity to other important public buildings, the remains of which have survived down to the present, supports this view. To its west are preserved a building with a square ground plan built on a stone podium which probably housed a temple and to its north, a Roman

Εικονική αναπαράσταση της περιοχής του Forum

Virtual reconstruction of the Forum area



Κατά τη συρρίκνωση της πόλης στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους το ωδείο βρέθηκε εκτός της νέας οχύρωσης.

Το οικοδόμημα βρίσκεται στο κέντρο περίπου της ρωμαϊκής πόλης, στην ευρύτερη περιοχή που τοποθετείται η πολιτική αγορά (*Forum*). Η γεινιάσή του με άλλα σημαντικά δημόσια κτίρια, οικοδομικά κατάλοιπα των οποίων σώζονται έως σήμερα, ενισχύει την άποψη αυτή. Δυτικά του βρίσκεται οικοδόμημα τετράγωνης κάτοψης, πιθανότατα ναός κτισμένος πάνω σε λίθινο πόδιο, ενώ στα βόρεια διατηρούνται, σε μεγάλο ύψος, ρωμαϊκή βασιλική και περίκεντρο κτίριο, γνωστό στην παλαιότερη βιβλιογραφία ως «βαπτιστήριο», με τέσσερις μεγάλες κόγχες στο εσωτερικό του. Νότια του ωδείου αποκαλύφθηκαν οικοδομικά κατάλοιπα κτιριακού συγκροτήματος, πιθανότατα λουτρικών εγκαταστάσεων, καθώς και τετράγωνη σε κάτοψη στοά (*quadriporticus*). Επιπλέον, η οδός που εντοπίστηκε πρόσφατα να διέρχεται παράλληλα με τη δυτική πλευρά του κτιρίου ταυτίζεται με τον *cardo maximus*, ο οποίος άρχιζε από τη νοτιοδυτική πύλη της πόλης και οδηγούσε προς τα βόρεια. Η προβεβλημένη θέση του ωδείου στο κέντρο της πόλης και η επιμελημένη αρχιτεκτονική του σύνθεση και κατασκευή συνάδουν με τον χαρακτήρα του, ως χώρου που φιλοξενούσε παραστάσεις υψηλού επιπέδου, οι οποίες απευθύνονταν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, παράλληλα δε εξυπηρετούσε λειτουργίες του δημόσιου αστικού βίου.

Εικονική αναπαράσταση του συγκροτήματος του ωδείου από ΒΔ

Virtual reconstruction of the Odeum complex from the NW



basilica and circular building known in the earlier bibliography as the "Baptistry", which had four large niches on its interior. South of the Odeum, the remains of a building complex were discovered which attest to the existence of public baths as well as a portico with a square plan (*quadriporticus*). Also, the recently-found road that passes parallel to the west side of the building was likely the *cardo maximus*, which began at the city's Southwest Gate and headed north. The Odeum's prominent location in the center of the city and its meticulous architecture and construction are consistent with the building's character as a place which hosted refined spectacles for the amusement of the upper classes and served other functions of urban public life.

Αεροφωτογραφία του ωδείου με τα παλαιοχριστιανικά τείχη και τη λιμνοθάλασσα «Μάζωμα» στο βάθος

Aerial view of the Odeum with the Early Christian walls and the lagoon of "Mazoma" in the background



Αεροφωτογραφία του ωδείου από βόρεια

Aerial view of the Odeum from the North





Ιστορία της έρευνας και των εργασιών αναστήλωσης

Το ωδείο της Νικόπολης συγκέντρωσε από νωρίς το ενδιαφέρον των περιηγητών, οι οποίοι το αναφέρουν ως «μικρό θέατρο» και το απεικονίζουν με ρομαντική διάθεση, όπως ο Edward Lear (1851). Η πρώτη «επιστημονική» ενασχόληση με το μνημείο οφείλεται στον Άγγλο περιηγητή William Martin Leake στις αρχές του 19ου αι., ο οποίος στο έργο του *Travels in Northern Greece* (1835) δημοσίευσε, εκτός από την περιγραφή του μνημείου, και μια κάτοψή του, σύμφωνα με αποτυπώσεις του αρχιτέκτονα Thomas Leverton Donaldson.

Το μνημείο, έως τη μεταπολεμική περίοδο, παρέμενε επιχωσμένο κατά το μεγαλύτερο μέρος του. Οι πρώτες ανασκαφικές και στερεωτικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν κατά τις δεκαετίες 1960-1970, από την αρμόδια τότε Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων. Ο πρώτος ανασκαφέας του μνημείου, καθηγητής Σωτήριος Δάκαρης, προέβη κατά τα έτη 1961-1962 στην αποκάλυψη του κοίλου και, εν μέρει, της ημικυκλικής ορχήστρας και της σκηνής, καθώς και στη λήψη των πρώτων άμεσων στερεωτικών μέτρων. Το 1963 ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη του κοίλου και του προσκηνίου, ενώ ταυτόχρονα συμπληρώθηκαν με πλίνθους εκ περισυλλογής οι δέκα πρώτες σειρές εδωλίων. Το διάστημα 1969-1972, υπό την επίβλεψη της Εφόρου Αρχαιοτήτων Ιουλίας Βοκοπούλου, πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες εκτεταμένες επεμβάσεις στερέωσης και αποκατάστασης του μνημείου, τμήματα του οποίου κινδύνευαν να καταρρεύσουν. Το 1969 έγιναν στερεωτικές εργασίες στο κοίλο και τη σκηνή, αλλά και εκτεταμένες εργασίες στους θολωτούς διαδρόμους της υποδομής του κοίλου. Οι επεμβάσεις αποκατάστασης περιελάμβαναν επιπλέον το σύνθετο τεχνικό έργο της επαναφοράς μετα-

Έγχρωμη τονική
οξυγραφία του
ωδείου (Edward
Lear, *Journals of a
Landscape Painter
in Albania*, London
1851)

Colored aquatint
of the Odeum

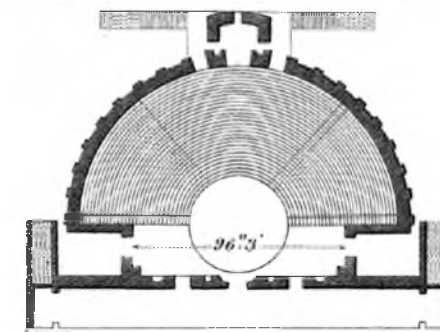
From an early date, the Odeum attracted the interest of researchers, who referred to it as the "small theatre" and who like Edward Lear (1851) depicted it in a romantic mood. The first "scientific" engagement with the monument was recorded by the English traveler William Martin Leake in the early 19th century. In his *Travels in Northern Greece* (1835), Leake published both a description of the monument as well as its ground plan, done in accordance with the drawings of architect Thomas Leverton Donaldson.

The monument remained largely covered with fill until the post-War period. The first excavations and conservation work on the Odeum took place during the 1960s and 1970s, conducted by the then-responsible Ephorate of Antiquities of Ioannina. The first excavator of the monument, Professor Sotirios Dakaris, proceeded in 1961-1962 to reveal the cavea and partially uncover the semicircular orchestra and *skene*, as well as to taking the first urgent conservation works. The cavea and *proscenium* were fully uncovered in 1963, while at the same time the first ten rows of seats were partially conserved with bricks collected from the site.

Between 1969 and 1972, under the supervision of Ephor of Antiquities Ioulia Vokotopoulou, the first extensive conservation and restoration were carried out on the monument to prevent parts

Excavation and reconstruction history

ODEIUM OR SMALL THEATRE



Η πρώτη αρχιτεκτονική αποτύπωση του ωδείου από τον TL Donaldson (W.M. Leake, 1835)

The first architectural drawing of the Odeum by TL Donaldson



Το ωδείο το 1913 (φωτ. Έ. Labranche, Αρχείο Ιδρύματος «Ακτία Νικόπολης»)

The Odeum in 1913 (ph. Έ. Labranche, Archive of the "Actia Nicopolis" Foundation)



Αργυρά δηνάρια από τα 403 νομίσματα που βρέθηκαν στην τάφρο της αυλαίας:
I. Τραϊανού (98-117 μ.Χ.), II. Γαλλιηνού (253-254 μ.Χ.)

Silver denaria belonging to the 403 coins, found in the ditch of the curtain mechanism: I. Trajan (98-117 AD). II. Gallienus (253-254 AD)



Πηλيني λύχνιοι με
ανάγλυφη
διακόσμηση
(1ος - 3ος αι. μ.Χ.)

Clay lamps with
relief decoration
(1st - 3rd c. AD)

τοπισμένων τμημάτων τοιχοποιίας στην πρόσοψη της σκηνής. Το 1970 αποχωματώθηκε η αύλακα της αυλαίας (η τάφρος μεταξύ του προσκηνίου και της ορχήστρας) και, μερικώς, ο αξονικός διάδρομος πρόσβασης των θεατών προς το κοίλιο, προκειμένου να υλοποιηθούν στερεωτικές εργασίες της θολωτής οροφής του. Αποκαταστάθηκε επίσης τμήμα της πρόσοψης του προσκηνίου. Το διάστημα 1971-1972 συντηρήθηκε το μαρμαροθέτημα της ορχήστρας και τα δάπεδα των παρόδων, πραγματοποιήθηκαν δε συμπληρωματικές εργασίες στερέωσης της θολωτής οροφής της δυτικής παρόδου. Τα αξιόλογα αρχαιολογικά ευρήματα (νομίσματα, λύχνιοι, αρχιτεκτονικά μέλη κ.ά.), που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια των εργασιών αυτής της περιόδου, προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για την ανέγερση, τις αλλαγές και επισκευές που δέχθηκε στη διάρκεια χρήσης του, αλλά και για την εγκατάλειψη του μνημείου, οριοθετώντας ένα χρονολογικό φάσμα από τις αρχές του 2ου αι. μ.Χ. έως το δεύτερο μισό του 3ου αι. μ.Χ.

Η επόμενη περίοδος συστηματικών επεμβάσεων συντήρησης, αποκατάστασης και ανάδειξης του μνημείου άρχισε το 1999, με την επιμέλεια και ευθύνη της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης, και συνεχίζεται έως σήμερα. Το 2001, στο πλαίσιο του κοινοτικού προγράμματος Interreg II, υλοποιήθηκαν ανασκαφικές εργασίες στο εσωτερικό του οικο-



Εργασίες ανάκτη-
σης των τόξων
στους πεσσούς
της περιμετρικής
στοάς, 1971

Reconstruction of
the arches on the
piers of the portico,
1971



Θεατρική παρά-
σταση στο ωδείο
τη δεκαετία του
1960
(Αρχειό Ιδρύματος
«Ακτία Νικόπολης»)

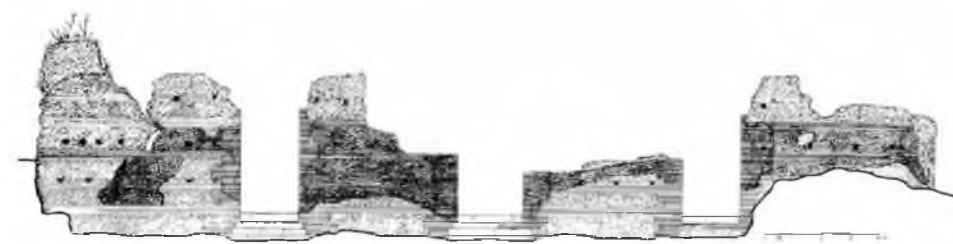
Theatrical
performance held
in the 1960s
(Archive of
"Actia Nicopolis"
Foundation)

of it from collapsing. In 1969, consolidation was done on the cavea and *skene*, in addition to extensive work on the vaulted corridors of the cavea's substructure. Restoration further included the complex technical project of restoring displaced parts of the masonry to the façade of the *skene*. In 1970, fill was removed from the channel of the *aulaeum* (the trench between the *proscenium* and the orchestra), and the axial passageway (*vomitium*) providing spectators access to the cavea was partly cleared so that restoration of its vaulted ceiling could be carried out. Part of the *proscenium* façade was also restored. In 1971-1972, the *opus sectile* in the orchestra and the floors of the *parodoi* (*aditus maximi*) were conserved, and supplementary restoration work was carried out on the vaulted ceiling of the west *parodos*. The notable archaeological finds (coins, lamps, architectural members and others) found in the course of work during this period provide important information about the erection, alterations, and repairs to the monument during the time it was in use as well as about its abandonment, establishing a chronological range from the early second century AD to the second half of the third century AD.

The next period of systematic conservation, reconstruction and enhancement of the building began in 1999 under the care

Η θόρεα όψη της
σκηνικής πρόσοψης
μετά τις αναστη-
λωτικές εργασίες,
1969-1970
(με σκούρο χρώμα)

The north side of
the stage building
façade after
restoration,
1969-1970
(dark color)





Τμήμα μαρμάρινου αγαλματιδίου γυναικείας μορφής. Βρέθηκε στα θόρεια του σκηνικού οικοδομήματος

Part of a female marble statuette, found north of the stage building

δομήματος, αλλά και περιμετρικά του μνημείου, με σκοπό την αρτιότερη τοπογραφική και αρχιτεκτονική τεκμηρίωσή του. Η ολοκλήρωσή τους αποκάλυψε διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη και καταπεσμένα τμήματα τοιχοποιιών της ανωδομής περιμετρικά του μνημείου. Ακόμη εντοπίστηκαν οι διατηρούμενοι λίθινοι αναβαθμοί της κλίμακας του δυτικού παρασκήνιου και πέντε ταφές του 5ου αι. μ.Χ. εντός της ανατολικής παρόδου. Την ίδια ανασκαφική περίοδο αποκαλύφθηκε τμήμα λίθινου ρείθρου (μήκους 21μ.) νότια του μνημείου, καθώς και τμήμα καταπεσμένης τοξοστοιχίας σε επαφή με τη νοτιοδυτική εξωτερική κλίμακα, που υποδηλώνουν την ύπαρξη στωικού οικοδομήματος σε επαφή με το ωδείο κατά την αρχαιότητα. Στο πλαίσιο του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, το 2002, συνεχίστηκαν οι αποψιλώσεις, οι καθαρισμοί και οι μικρές κλίμακας ανασκαφικές εργασίες, κατά τις οποίες εντοπίστηκε, παράλληλα με τη βόρεια πλευρά του οικοδομήματος, τμήμα οδού κατεύθυνσης Ανατολής - Δύσης (*decumanus*) με οδόστρωμα λίθινων πηλίκων. Το 2003-2004 εκπονήθηκε μελέτη τεκμηρίωσης της υπάρχουσας κατάστασης και άμεσων μέτρων στερέωσης - άρσης της ετοιμορροπίας του μνημείου. Το 2008, ενταγμένες στο ίδιο χρηματοδοτικό πρόγραμμα, δρομολογήθηκαν εργασίες αποκατάστασης του κάτω κοίλινου –το οποίο παρουσίαζε έντονα προβλήματα– και συγκεκριμένων πεσσών της εξωτερικής στοάς, στοχεύοντας στη μερική αποκατάσταση του μνημείου και την ανάδειξή του. Το 2012 ακολούθησε το επόμενο στάδιο των εργασιών αποκατάστασης και ανάδειξης, στο πλαίσιο του συγχρηματοδοτούμενου Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα» του ΕΣΠΑ 2007-2013, το οποίο περιλάμβανε



Τμήμα της λιθόστρωτης οδού με κατεύθυνση Α-Δ (*decumanus*) στα θόρεια του ωδείου

Part of the E-W paved road (*decumanus*) north of the Odeum



and responsibility of the Scientific Committee of Nicopolis, and this work continues today. In 2001, within the context of the EU program INTERREG II, excavation was carried out at the building and its environs with a view to its more complete topographic and architectural documentation. Completion of excavations revealed scattered architectural elements and fallen masonry from the superstructure around the monument. In addition, the preserved stone steps of the staircase of the west *paraskenion* and five burials of the fifth century AD were found in the east *parodos*. During the same excavation period, part of a stone gutter (length 21m.) was discovered south of the monument, as was part of a collapsed arcade abutting the southwest exterior staircase. Both of these indicated the presence of a portico abutting the Odeum in antiquity. Within the framework of the Third Community Support Framework (CSF), clearing the area of the vegetation and small-scale excavations continued in 2002, during which part of an E-W road (*de-*

Πανοραμική άποψη του ωδείου από δυτικά μετά τις εργασίες ανάδειξης των ετών 2012-2015

Panoramic view of the Odeum from the west following the enhancement works of 2012-2015



Αποκάλυψη της δυτικής παρόδου κατά τις εργασίες του 2015

The discovery of the west *parodos* during excavations in 2015



Αποτμήματα
ενσφράγιστων
πλίνθων και
κεράμων από
το συγκρότημα
λουτρών

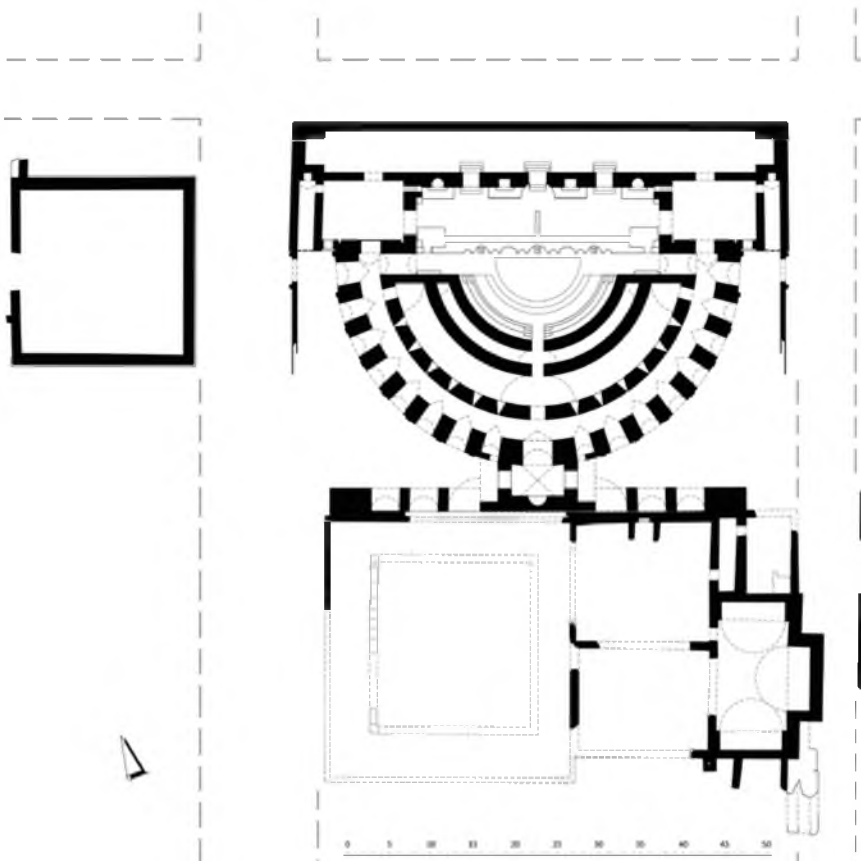
Fragments of
stamped bricks
and tiles from the
bath complex

Κάτοψη συγκρο-
τήματος λουτρών
νότια του ωδείου

Ground plan of
the bath complex
south of the
Odeum

εργασίες στερέωσης των εδωλίων του άνω κοίλου με νέα συμβατά δομικά υλικά, τη δομική ενίσχυση πεσσών της περιμετρικής στοάς που παρουσίαζαν απομείωση της μάζας τους στη γένεση των τόξων ή αποκοπή από τη θολωτή οροφή της στοάς, ανακτήσεις μικρής κλίμακας στο σκηνικό οικοδόμημα καθώς και εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου.

Τα στοιχεία που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των εργασιών των τελευταίων δεκαετιών συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για την αρχιτεκτονική μορφή του οικοδομήματος, την οικοδομική τεχνολογία και το χωροταξικό πλαίσιο του δημόσιου χώρου, στον οποίο εντασσόταν το μνημείο. Ακόμη, τα τελευταία ανασκαφικά ευρήματα προσφέρουν νέες μαρτυρίες για τη διάρκεια χρήσης του ωδείου αλλιώς και την ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή μετά την εγκατάλειψή του, πεδία ελάχιστα μελετημένα έως σήμερα.



cumanus) paved with stone slabs was found on the north side of the building. In 2003-2004 a study was done to document the existing state of the building and implement immediate measures for consolidation and the lifting of its endangered status. In 2008, within the same funding program, restoration began on the lower cavea, which presented severe problems, and on selected piers of the outer portico, aiming at the partial restoration of the monument and its enhancement. The next stage in the work of restoration-enhancement continued in 2012 within the framework of the co-funded Operational Program "Competitiveness and Entrepreneurship" (NSRF 2007-2013) and involved work to conserve and restore the seats in the upper cavea using new, compatible building materials, the structural support of the piers of the surrounding portico, which were presenting a reduction in their mass at the springing of their arches in the intervals between them or becoming detached from the vaulted ceiling of the portico, and small-scale recoveries to the scene building and the configuration of its surroundings.

The evidence revealed during work in recent decades complements our knowledge of the architectural form of the building, its construction technology, and the urban planning framework for the public space to which the monument belonged. Moreover, the latest excavation finds contribute further evidence concerning the Odeum's lifespan and to human presence in the area after its abandonment, subjects which have scarcely been studied as yet.



Τμήμα μαρμάρι-
νου πηλακιδίου
ορθομαρμάρωσης
από το δυτικό
παράσκήνιο

Fragment of
marble revetment
from the west
paraskenion

Το προσωπικό της
Επιστημονικής
Επιτροπής
Νικόπολης στα
εδώλια του
ωδείου, 2012

The staff of
the Scientific
Committee of
Nicompolis in the
cavea of the
Odeum, 2012



Αρχιτεκτονική περιγραφή

Τα ωδεία ήταν θεατρικού τύπου οικοδομήματα, μικρών κυρίως διαστάσεων. Η μόνιμη στέγαση του οικοδομήματος, ολική ή μερική –παράμετρος της καλύτερης ακουστικής τους– παραμένει το κύριο χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί τυπολογικά τα ωδεία από τα μικρά θέατρα, καθώς φαίνεται ότι αυτά τα οικοδομήματα, όπως και τα θέατρα, είχαν πολλαπλές χρήσεις, φιλοξενούσαν δηλαδή μουσικές παραστάσεις, μουσικούς αγώνες, ποιητικές απαγγελίες, θεατρικά δρώμενα, παραστάσεις παντομίμας, αλλήλα και συνελεύσεις και συναντήσεις δημοσίου χαρακτήρα. Η αρχιτεκτονική μορφή των ρωμαϊκών ωδείων αποτελεί εξέλιξη της αρχιτεκτονικής σύνθεσης του ελληνικού βουλευτηρίου, το οποίο ανάγει τις ρίζες του αντίστοιχα στις υπόστυλες αίθουσες αττικού τύπου που λειτουργούσαν ως τελεστήρια. Σταδιακά, αναζητώντας τη βελτίωση της ακουστικής και οπτικής επικοινωνίας, υιοθετήθηκε η ορθογώνια κάτοψη με διάταξη εδωλίων σε σχήμα Π ή σε ημικύκλιο. Η ημικυκλική διάταξη των θέσεων για το κοινό αποτέλεσε καθοριστική καινοτομία στην εξέλιξη των ωδείων, καθώς βελτίωσε την ακουστική και τελικά οδήγησε στον τύπο του ελεύθερου ημικυκλίου εξωτερικά. Αυτός ο πλήρης εξελιγμένος τύπος του ρωμαϊκού ωδείου διαμορφώνεται με παρόμοια αρχιτεκτονική διακόσμηση όπως στα ρωμαϊκά θέατρα. Το ωδείο της Νικόπολης, με γενικές διαστάσεις 59,70μ. μήκος

The odeum (Gk *odeion*) was a type of theatrical building, normally of small size. The permanent roofing of the building, wholly or in part –a parameter for improving acoustics– remains the main characteristic which differentiates odeums from small theaters, since it appears that odeums, like theaters, had multiple uses: they housed musical performances, musical contests, poetic recitations, theatrical events, and pantomimes, in addition to public assemblies and meetings. The architectural form of Roman odeums was an evolved form of the architecture of the Greek *bouleuterion*, whose roots in turn go back to the hypostyle halls of Attic type which functioned as *telestheria*. Gradually, in the search to improve acoustics and lines of sight, a rectangular plan was adopted with a seating arrangement in a Π-shape or semicircle. The semicircular arrangement of seats was a key innovation in the evolution of odeums, since it improved acoustics and ultimately led to the type of free semi-circle

Architectural description



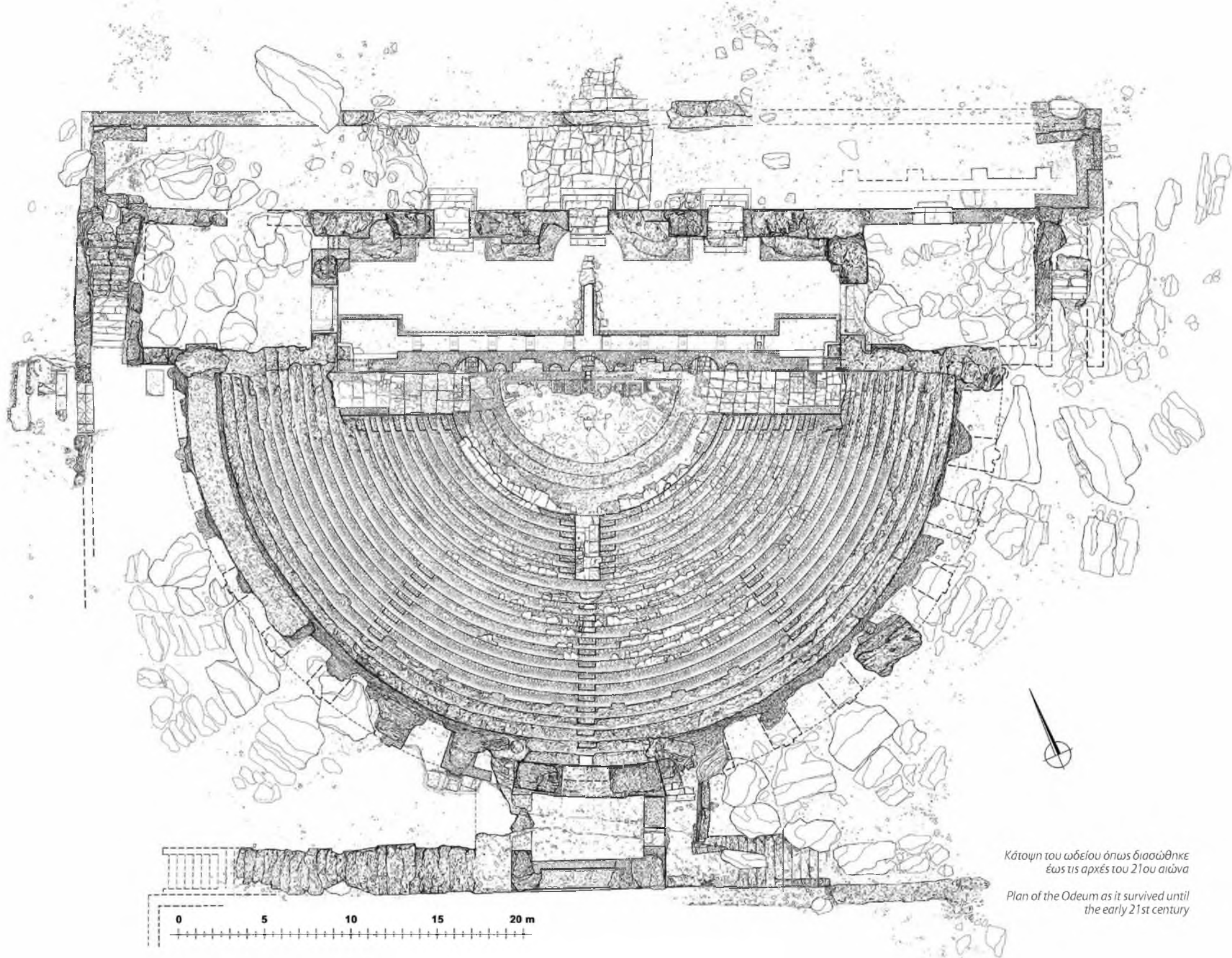
Εικονική αναπαράσταση του ωδείου στην αρχική του μορφή

Virtual reconstruction of the first building phase of the Odeum



Πανοραμική άποψη του κοίτου από τη σκηνή

Panoramic view of the cavea from the stage building



Κάτοψη του ωδείου όπως διασώθηκε
έως τις αρχές του 21ου αιώνα

Plan of the Odeum as it survived until
the early 21st century

και 45,60μ. μέγιστο πλάτος, καταλαμβάνει πλήρως το πλάτος της οικοδομικής νησίδας (*insula*) στην οποία ανεγέρθη, και είναι προσανατολισμένο έτσι ώστε το κοίλο να βλέπει προς βορρά. Στη βόρεια, ανατολική και δυτική πλευρά του περιβάλλεται από οδούς, ενώ στα νότια βρίσκεται όμορο, προγενέστερο οικοδομικό συγκρότημα, μερικώς ανασκαμμένο, στο οποίο εντοπίζονται κατάλοιπα λουτρικής εγκατάστασης και τετράπλευρο αίθριο. Το ωδείο διατηρεί σε εξαιρετικά καλή κατάσταση τα βασικά αναγνωρίσιμα μέρη των θεατρικών οικοδομημάτων, το κοίλο (*cavea* ή *auditorium*), την ορχήστρα (*orchestra*) και τη σκηνή (*scaena*). Στο οικοδόμημα υιοθετείται η πεταλοειδής κάτοψη του κοίλου, σύμφωνα με τις κύριες αρχές σχεδιασμού του εξελιγμένου τύπου των ρωμαϊκών θεάτρων.

Το κοίλο υπολογίζεται ότι είχε τη δυνατότητα να φιλοξενεί περίπου 1.600 θεατές και έφερε είκοσι δύο (22) σειρές εδωλίων (*gradus*), επενδεδυμένων, στην άνω επιφάνεια, με λίθινες πλάκες, κυανέρυθρης απόχρωσης, πάχους περίπου 0,05μ., πιθανόν από λατομείο της περιοχής. Διαιρείται σε δύο τμήματα (*maeniana*): κάτω κοίλο (*ima cavea*) και άνω κοίλο (*summa cavea*) με μεσαίο διάζωμα (*praecinctio*), πλάτους ίσου με το πλάτος ενός εδωλίου (0,66μ.). Τα ύψη των εδωλίων κυμαίνονταν μεταξύ 0,38 - 0,40μ. (χωρίς τη λίθινη επικάλυψη), εκτός της τελευταίας σειράς (22ης), που ήταν χαμηλότερη (0,23μ.) και πιθανότατα είχε χαρακτήρα διαδρόμου κίνησης. Οι είκοσι δύο σειρές των εδωλίων διατηρούνται μόνο στον κεντρικό τομέα του κοίλου, ενώ στον ανατολικό και δυτικό

τομέα οι δύο ανώτερες σειρές εδωλίων δεν σώζονται, εξαιτίας της κατάρρευσης της ανωδομής. Κατά μήκος της δέκατης σειράς εδωλίων, που λειτουργεί ως διάζωμα, διαμορφώνονται σε τακτές αποστάσεις δεκατρία ορθογώνια ανοίγματα στο μέτωπο των εδωλίων που λειτουργούσαν πιθανόν ως οι κόγχες (*cellae*) τοποθέτησης ηχείων (*echea*), για την ενίσχυση της ακουστικής του ωδείου.

Το κάτω κοίλο διαιρείται σε δύο κερκίδες (*cunei*) οι οποίες πλαισιώνονται από τέσσερις κλίμακες (*scalae/itineria*): δύο ακραίες και δύο κεντρικές εκατέρωθεν του κεντρικού αξονικού διαδρόμου (*vomitorium*) όδευσης των θεατών από τον εξωτερικό διάδρομο προς την ορχήστρα. Το άνω κοίλο διαιρείται σε τέσσερις κερκίδες (*cunei*), εκ των οποίων οι δύο ακραίες επεκτείνονταν πάνω από τις θολοσκεπείς παρό-

Μία εκ των 13 οπών-κογχών τοποθέτησης αγγείων για τη βελτίωση της ακουστικής στο κοίλο

One of the 13 openings-niches for vases to enhance acoustics in the cavea



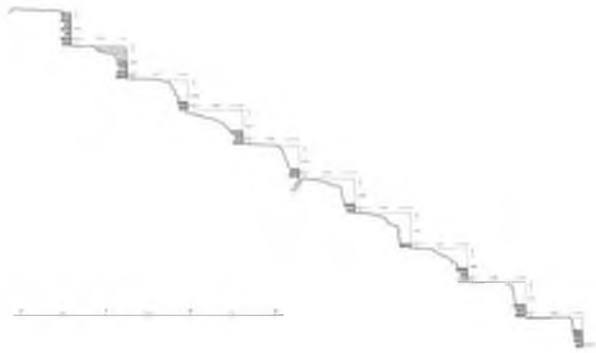
on the exterior. This fully-evolved type of Roman odeum was configured with architectural decoration similar to that used on Roman theaters.

The Odeum of Nicopolis (overall dimensions: 59.70m. [length], 45.60m. [maximum width]) occupied the entire width of the building block (*insula*) on which it was erected with the cavea facing north. It was surrounded by streets on the north, east, and west, while on the south there was an earlier adjacent building complex (partially excavated) containing the remains of baths and a quadrangular atrium. The Odeum preserves the main recognizable parts of theatrical buildings, namely the cavea or auditorium, the orchestra, and the scaena (*skēnē*), all in exceptionally good condition. The building adopted a horse-shoe-shaped plan for its cavea, following the main design principles for the evolved type of Roman theater.

The cavea is estimated to have had a capacity of 1,600; it had twenty-two (22) rows of seats (*gradus*), covered on their upper surface with bluish-red stone slabs about 5 centimeters thick. They were probably from a local quarry. The cavea was divided into two sections (*maeniana*): the lower cavea (*ima cavea*) and the upper cavea (*summa cavea*), with a diazoma (*praecinctio*) in the middle having a width corresponding to that of a seat (0.66m.). The heights of the seats ranged from 38-40 centim-

Αεροφωτογραφία του ωδείου

Aerial view of the Odeum



Τομή των εδωλίων του άνω κοίλου μετά την εξυγίανσή του

Vertical section of the seats in the upper cavea following its consolidation

Ηγεμόνας καλυπτήρας με ανάγλυφη παράσταση Νίκης (τέλη 1ου αι.π.Χ.), spolio σε αρχαία επέμβαση των εδωλίων του άνω κοίλου

Antefix with relief decoration of Nike (1st c. BC.), used as a spolium in a later construction phase of the seats in the upper cavea



δους. Η συνέχιση των εδωλίων στα τμήματα αυτά μαρτυρά την απουσία θεωρείων για τους ανώτατους αξιωματούχους, τα οποία συνήθως διαμορφώνονταν στις αντίστοιχες περιοχές του κοίλου σε άλλα ρωμαϊκά ωδεία και θέατρα. Τις κερκίδες του άνω κοίλου ορίζουν πέντε κλίμακες που ακολουθούν ακτινωτή χάραξη. Η μία δια-

τρέχει τον κεντρικό άξονα συμμετρίας του οικοδομήματος, δύο βρίσκονται στα πέρατα του άνω κοίλου και δύο το διακόπτουν στην προέκταση περίπου του άξονα συμμετρίας των χαμηλότερων κερκίδων.

Το σύνολο του κοίλου υπέστη αλλοιώσεις και αλλοιώσεις αλλιότε μικρής και αλλιότε μεγάλης κλίμακας κατά την αρχαιότητα, όπως διαπιστώθηκε κατά την τελευταία περίοδο εργασιών στο μνημείο. Κατά τις πρόσφατες εργασίες εξυγίανσης του άνω κοίλου και μετά την απομάκρυνση των συμπληρώσεων της περιόδου 1969-1972, αποκαλύφθηκε η αρχική γεωμετρική χάραξη των εδωλίων και τα αρχικά τους ύψη που είχαν σχεδόν καθολικά αλλοιωθεί. Επιπλέον, η εξυγίανση του άνω κοίλου αποκάλυψε μια στρώση χυτού λιθοδέματος επί της αρχικής στάθμης των εδωλίων. Το στρώμα αυτό έφερε τις λίθινες πλάκες επικάλυψης που έχουν διασωθεί στο άνω κοίλο και δεν ήταν ιδιαιτέρως επιμελημένο. Αποτελείτο από χονδρόκοκκο κονίαμα με προσμίξεις μεγάλων και μικρών κεραμικών θραυσμάτων, κυρίως κεραμίδων, και ασβεστολιθική ηλατύπη. Κατά μήκος της επαφής με την αρχική στάθμη των εδωλίων ήταν διακριτός συνεχής κατασκευαστικός αρμός. Εντοπισμένο σε αυτή τη στρώση χυτού λιθοδέματος, εντοπίστηκε μέτωπο πήλινου ηγεμόνα καλυπτήρα με πλαστική διακόσμηση. Η εύρεση του χυτού υποστρώματος σε μεγάλη έκταση, σε συνδυασμό με παρόμοια διατηρούμενα ίχνη στους αναβαθμούς των εξωτερικών κλιμάκων του κτιρίου, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια επέμβαση κατά την οποία το ύψος των εδωλίων αυξήθηκε κατά 0,20μ. περίπου. Η υπερύψωση αυτή ξεκίνησε από την ορχήστρα και πιθανόν στόχευε στην επιδιόρθωση της γεωμετρίας του κοίλου, η οποία φαίνεται να είχε αλλοιωθεί εξαιτίας εγκάρσιων ρηγματώσεων και καθιζήσεων τμημάτων της κατασκευής.



Ίχνη των κτιστών προεξοχών-«βάθρων» της 17ης σειράς εδωλίων, όπως αποκαλύφθηκαν το 2012

Traces of the projections of the 17th row of seats as revealed in 2012

eters without their stone covering, except for the final row (the 22nd), which was lower (23cm.) and was probably used as a corridor for spectators to circulate. The twenty-two rows of seats are preserved only in the central section of the cavea; in the east and west sections, the two upper rows have not survived due to the collapse of the superstructure. Along the tenth row, which functioned as a *diazoma*, thirteen (13) rectangular openings were formed at regular intervals on the front of the seats. These probably functioned as niches (*cellae*) for the placement of sounding-boards (*echea*) to enhance the Odeum's acoustics. The lower cavea was divided into two *cunei* (wedge-shaped seating sections) flanked by four stairways (*scalae/itineria*): two at the ends and two in the center on either side of the central axial corridor (*vomitorium*) for audience members to pass from the outer corridor to the cavea. The upper cavea was divided into four *cunei*, of which the two on the ends extended above the vaulted *parodoi*. The continuation of seating in these sections testifies to the absence of *tribunalia* (raised seating plat-



Στρώμα λιθοδέματος αρχαίας επέμβασης κατά μήκος της αρχικής στάθμης των εδωλίων του άνω κοίλου

Concrete layer of a later construction phase, along the original level of the seats in the upper cavea

Η απομάκρυνση των πρότερων επεμβάσεων συντήρησης αποκάλυψε επίσης την ύπαρξη μικρών χτιστών προεξοχών σε τακτά διαστήματα, κατά μήκος της δέκατης έβδομης σειράς εδωλίων. Οι προεξοχές αυτές εκφύονται από το μέτωπο της δέκατης όγδονς σειράς και έχουν σχήμα που προσεγγίζει το τετράγωνο (με μήκος πλευράς 0,66 - 0,74μ.), όπως μαρτυρούν τα σωζόμενα ίχνη. Πρόκειται για συμφυσείς κατασκευές με την αρχική δομή των εδωλίων, αφού τα πλίνθινα μέτωπα ακολουθούν την πλέξη της δόμησης και ο χυτός πυρήνας τους δεν παρουσιάζει κατασκευαστικό αρμό με την υπόλοιπη κατασκευή του κοίλου. Οι κατασκευές αυτές πιθανόν λειτουργούσαν εν είδει βάθρων, τα οποία έφεραν κίονες ή πεσσούς. Το σύνολο των προεξοχών υπέστη μεγάλες επεμβάσεις κατά την αρχαιότητα, καθώς ο κορμός τους έχει σε όλες αποτμηθεί στο επίπεδο του πλίνθινου μετώπου της δέκατης όγδονς σειράς. Κάτω από τις δυο ανώτερες σειρές εδωλίων, το κοίλο περιτρέχει χτιστός θολοσκεπής αγωγός με οπές αερισμού ορθογωνίου σχήματος, σε τακτές αποστάσεις προς το εσωτερικό, αλλήλα και το εξωτερικό του κτιρίου.

Δυτικό τμήμα της περιμετρικής στοάς κίνησης των θεατών

View of the west section of the exterior portico for spectators



forms), which were normally configured in corresponding areas of the cavea in other Roman odeums and theaters. The *cunei* in the upper cavea were demarcated by five radial stairways. One passes through the building's central symmetrical axis, two were at the ends of the upper cavea, and two interrupt it at about the extension of the symmetrical axis of the lower tiers of seats.

During the most recent work on the monument, it was found that the entire cavea underwent larger- or smaller- scale changes and alterations in antiquity. During recent restoration work to the upper cavea and after the removal of the 1969-1972 interventions, the original geometric layout of the seats and their original heights, which had been almost entirely altered, were discovered. Furthermore, consolidation of the upper cavea revealed a layer of concrete on the original level of the seats. This layer carried the stone cover slabs that have been preserved in the upper cavea, and was not especially well-finished. It consisted of a coarse-grained mortar with admixtures of large and small ceramic fragments—primarily tiles—and limestone breccia. Along the length of the contact with the original level of the seats a continuous construction joint is discernible. The front of a terracotta antefix with plastic decoration was found built into this layer of concrete. The discovery of this concrete substrate over a large area in conjunction with similar preserved traces on the steps of the building's exterior staircase leads to the conclusion that in this intervention the seats were raised by around 20 cm. This elevation began from the orchestra and probably was done to correct the geometry of the cavea, which appears to have been altered due to transverse cracks and the subsidence of parts of the structure.



Τμήμα του περιμετρικού θολωτού αγωγού στο άνω κοίλο

Part of the vaulted channel that encircled the upper cavea



Χάλκινη νεανική κεφαλή, προσάρτημα σε κάποιο αντικείμενο

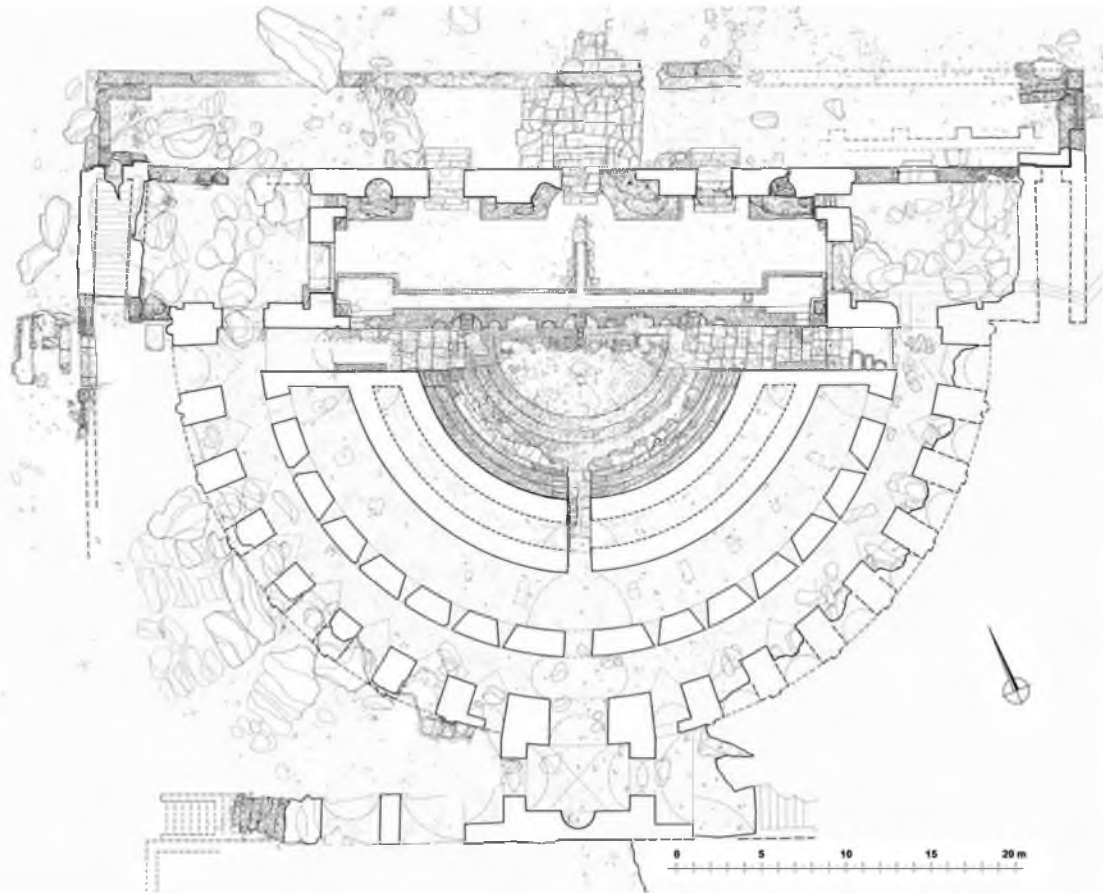
Bronze head of a youth, an attachment to another object

Τοίχος, πάχους περίπου 1,60μ., οριοθετούσε το ημικυκλικό σχήμα του κοίλου καταλήγοντας σε δύο κάθετους αναλημματικούς τοίχους (*substructiones*). Ο περιμετρικός τοίχος έφερε αρχιτεκτονικό διάκοσμο στην εξωτερική του πλευρά.

Κατά τη συνήθη πρακτική των Ρωμαίων, το κοίλο δεν αναπύχθηκε σε φυσικό πρανές. Ο σχηματισμός του βασίστηκε σε κατασκευές εξελιγμένης οικοδομικής τεχνικής. Το κοίλο υποστηρίζεται από τρεις ομόκεντρους, καμπύλους σε κάτοψη, επάλληλους θολωτούς διαδρόμους με προσδευτικά αυξανόμενο ύψος, οι οποίοι διαμορφώνουν τον φέροντα οργανισμό του κτιρίου. Η διατομή κάθε διαδρόμου αντιστοιχεί στο στατικό του ρόλο και στη χρηστική του λειτουργία. Οι δύο πρώτοι – από την ορχήστρα προς το εξωτερικό του κτιρίου– διάδρομοι, έχουν τεταρτοκυκλική διατομή, ενώ ο εξωτερικός και μεγαλύτερος σε ύψος καλύπτεται με ημικυκλικής διατομής θόλο. Ο εσωτερικός, χαμηλότερος διάδρομος, πλάτους 1,75μ., δεν ήταν προσβάσιμος, ενώ ο μεσαίος, πλάτους 3,50μ., ήταν προσβάσιμος μέσω τριών θυραίων ανοιγμάτων προς τον εξωτερικό διάδρομο και πιθανόν φιλοξενούσε αποθηκευτι-

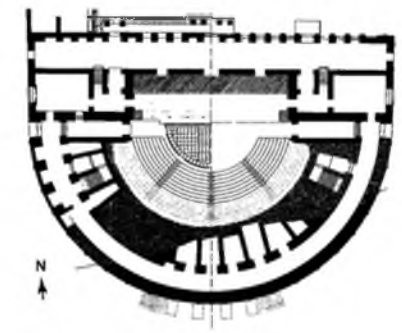
Κάτοψη του ωδείου
στο επίπεδο των
ομόκεντρων
θολωτών
διαδρόμων

Plan of the Odeum
at the level of the
concentric vaulted
corridors



The removal of earlier conservation interventions also revealed the presence of small built projections at regular intervals along the length of the seventeenth (17th) row of seats. These projections emerged from the front of the eighteenth (18th) row, and are nearly square (length of side: 0.66-0.74m.) as shown by surviving traces. They were constructions inherent with the original structure of the seats, since their brick faces followed the weave of the construction, and their concrete core presents no construction joint with the remaining structure of the cavea. These constructions probably functioned as quasi-pedestals to support columns or piers. All these projections were subjected to major interventions in antiquity since their main parts were hewn back to the level of the brick face of the 18th row of seats. Beneath the upper two rows of seats, a vaulted built channel with rectangular air vents at regular intervals facing both inside and outside the building encircled the cavea. A wall, approximately 1.60 meters thick, delimited the semi-circle of the cavea, concluding in two vertical retaining walls (*substructiones*). The surrounding wall carried architectural decoration on its outer face.

In accordance with normal Roman practice, the cavea was not built on a natural slope. Its formation relied on constructions of a developed building technique. The cavea was supported by three concentric successive vaulted corridors, curved in plan and increasing in height, which formed the bearing mechanism of the building. The cross section of each corridor corresponded to its static role and its function. The first two corridors –from the orchestra towards the exterior of the building– are quadrants in section, while the outer and highest one has a half-vault. The inner, lowest corridor (width 1.75m.) was not accessible, while the middle one (width 3.50m.) was accessed through three doorways facing



Κάτοψη του
ρωμαϊκού ωδείου
της Κορίνθου, επί
ακτινωτά διατεταγ-
μένων, θολωσκει-
πών διαδρόμων

Plan of the Roman
Odeum of Corinth
supported by
radially-arranged,
vaulted corridors



Χάλκινα νομίσματα
από θησαυρό
25 νομισμάτων
που βρέθηκε στο
vomitorium

Bronze coins
from a hoard of
25 Roman coins
found in the
vomitorium

Η δυτική πάροδος
από ανατολικά

The west parodos
from the East



κούς χώρους ή είχε κάποια άλλη χρήση. Δώδεκα παράθυρα ανοίγονται κατά μήκος της νότιας καμπύλης τοικοποιίας του, προς το εξωτερικό, εξασφαλίζοντας τον αερισμό των χώρων. Ο εξωτερικός διάδρομος, πλάτους 2,50μ., λειτουργούσε ως ο κύριος διάδρομος κίνησης των θεατών. Η χρήση του τρίτου διαδρόμου και οι ανάγκες σε αερισμό και φωτισμό οδήγησαν στη διαμόρφωσή του σε στοά (*porticus*), με δεκα οκτώ πεσσούς εν παρατάξει αντί ενός συμπαγούς τοίχου.

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει στο σύνθετο σύστημα κίνησης των θεατών για την εύκολη και γρήγορη προσέλευση και απομάκρυνσή τους από το κοίλο. Στο ωδείο της Νικόπολης, το σύστημα των θολωτών υποδομών διαφέρει από τις συνήθεις επιλύσεις αντίστοιχων ρωμαϊκών κτιρίων, στα οποία το κοίλο βαίνει επί ακτινωτά διατεταγμένων τοίχων (*sostruzioni*), με ενδιάμεσους, καμαροσκεπείς διαδρόμους (*ambulacri*) που λειτουργούσαν ως περάσματα για το κοινό από την περίμετρο προς την ορχήστρα, όπως στο ωδείο της Κορίνθου ή το ωδείο της Πάτρας. Ωστόσο, κατά την αρχιτεκτονική σύνθεση του ωδείου, φαίνεται ότι η επίτευξη της άριστης κίνησης του κοινού αποτέλεσε βασική αρχή του σχεδιασμού. Σε πρώτο επίπεδο, η πρόσβαση των θεατών στην ορχήστρα γίνεται από τρεις πλακόστρωτους διαδρόμους που ξεκινούν από την εξωτερική στοά: έναν κεντρι-

the outer corridor; it may have contained storage spaces or had some other use. Twelve windows opened along the south wall, ensuring the ventilation of these spaces. The outer corridor (width 2.50m.) functioned as the main audience passageways. The use of this corridor and its need for ventilation and lighting led to its configuration as a portico with eighteen piers aligned along its outer side, in lieu of a solid wall.

The complex system of spectator circulation to facilitate arrival and departure from the cavea is deserving of special mention. In the Odeum of Nicopolis the system of vaulted substructures differs from the usual solutions of corresponding Roman buildings, in which the cavea rested on radially-arranged walls (*sostruzioni*) with intervening vaulted corridors – passageways (*ambulacri*) which functioned as passageways for the audience from the perimeter to the orchestra, as in the Odeum at Corinth. However, it would appear that the solution which would best serve audience movement was a basic design principle in the Odeum's architecture. At the first level, spectator access to the orchestra was through three paved corridors starting from the outer portico: a central one along the axis of the building itself (*vomitorium*), and one at each end, i.e., the *parodoi* (*aditus maximi*). The *parodoi* were covered by semicircular vaults with an inclined axis,



Το κεντρικό
vomitorium

The central
vomitorium



Άποψη της νότιας
θολοσκεπούς
ισόγειας αίθουσας

View of the south
vaulted hall at
ground level

Μαρμάρινος
κιονίσκος από τον
όροφο του
κλιμακοστάσιου

Marble colonnette
from the upper
level of the
stairwell



κό διάδρομο στον άξονα συμμετρίας του κτιρίου (*vomitorium*) και δύο ακραίους διαδρόμους, τις παρόδους (*aditus maximi*). Οι πάροδοι καλύπτονται από ημικυλινδρικό θόλο, με κεκλιμένο άξονα, και ανοίγονται παράλληλα στους αναλημματικούς τοίχους. Οι πάροδοι και ο κεντρικός διάδρομος έφεραν πηλακόστρωση από ασβεστολιθικές πλάκες. Με παρόμοιο υλικό ήταν επενδεδυμένες και οι παρειές των παρόδων, όπως φαίνεται από λίγα σπαράγματα που διατηρούνται κατά χώραν στις πλευρικές τοιχοποιίες. Από την ορχήστρα οι θεατές οδηγούνταν στις θέσεις τους από τις κλίμακες του κοίβου. Το σύστημα κυκλοφορίας των θεατών συμπληρώνεται με δύο εξωτερικές αντωπές κλίμακες, σχήματος Γ, που εξασφάλιζαν την πρόσβαση στην τελευταία σειρά εδωλίων, στο μέσον του κοίβου, από τα νότια του κτιρίου. Στα παρασκήνια, δύο ακόμη κλίμακες οδηγούσαν στον όροφο του σκηνικού οικοδομήματος, προς αποφυγήν της ανάμειξης των συντελεστών των παραστάσεων με τους θεατές. Στη νότια πλευρά του ωδείου, επί του νοητού άξονα συμμετρίας του κοίβου, προεξέχει πυργοειδής διώροφη κατασκευή ορθογώνιας κάτοψης, διαστάσεων 9μ. μήκος και 7μ. πλάτος. Στο ισόγειο διαμορφώνεται ορθογώνια αίθουσα, κλειστή από τις τρεις πλευρές (νότια, ανατολική και δυτική) και ανοικτή στην περιμετρική στοά προς τα βόρεια. Στο νότιο τοίχο της αίθουσας διαμορφώνεται κόγχη ύψους 3,25μ., ενώ ο ανατολικός και δυτικός τοίχος φέρουν μεγάλα ανοίγματα φωτισμού. Ο όροφος, κατά την αρχική φάση του οικοδομήματος, έφερε μεγάλα θύραϊα ανοίγματα στην ανατολική και δυτική πλευρά, που επέτρεπαν την επικοινωνία με τις πλευρικές εξωτερικές κλίμακες. Η διώροφη κατασκευή μαζί με τις αντωπές κλίμακες αποτελεί ενιαίο αρχιτεκτονικό και κατασκευαστικό σύνολο με το οικοδόμημα του ωδείου και αποτελούσε, σύμφωνα με τα έως τώρα δεδομένα, ένα εξωτερικό κλιμακοστάσιο του κτιρίου. Πιθανό



Η αίθουσα-πέρασμα
στον όροφο του κλι-
μακοστάσιου νότια
του ωδείου

The hall-passageway
on the first floor of
the stairwell south of
the Odeum

and they opened parallel to the retaining walls. Both the *parodoi* and main passageway were paved in limestone slabs. The faces of the *parodoi* had a revetment of similar material, as shown by the small number of fragments preserved *in situ* on the side walls. From the orchestra, audience members were guided to their seating by the cavea staircases. This system of audience circulation was complemented by two exterior facing staircases in a Γ shape which ensured access to the top row of seats in the center of the cavea from the south of the building. Two more staircases running along the outer side of each *paraskenion* led to the upper story of the stage building, thus avoiding any mingling of those taking part in performances with spectators. On the south side of the Odeum, on the symmetrical axis of the cavea, there is a projecting tower-like two-story construction with rectangular plan (length 9m., width 7m.). On the ground floor, at the extension of the main passageway (*vomitorium*), there was a rectangular room closed on three sides (south, east, and west) and open to the surrounding portico on its north. On its south wall (width 1.70m.) there was a niche (height 3.25m.); the east and west walls had large windows. The rectangular plan was retained on the second level. During the original phase of the building, the upper story had doorways which allowed communication with the outer side staircases of the Odeum and functioned as a landing-passageway between staircases. This two-

Νότια όψη του
ωδείου πριν τις
επεμβάσεις απο-
κατάστασης

The south side of
the Odeum before
restoration





Η βόρεια πλευρά της σκηνικής πρόσοψης με μεικτή τοιχοποιία (opus mixtum)

The north side of scaenae frons in opus mixtum masonry

θεωρείται η αίθουσα του δεύτερου επιπέδου να είχε επιπλέον χρήση ιατρευτικού χαρακτήρα. Μεταγενέστερες επεμβάσεις εντοπίζονται κυρίως στο δεύτερο επίπεδο της κατασκευής. Τα σωζόμενα κατάλοιπα υποδεικνύουν τη μείωση του πλάτους των ανοιγμάτων και την αντικατάσταση της στέγασής του. Οι επεμβάσεις αυτές συνδέονται με μια συνολική ανακαίνιση του χώρου.

Η ημικυκλική ορχήστρα (orchestra) του ωδείου έχει διάμετρο 8,26μ. Στην περίμετρό της διαμορφωνόταν η προεδρία (prohedria) με τρεις χαμηλούς αναβαθμούς, όπου τοποθετούνταν κινητά καθίσματα (bisellia) για τους τοπικούς αξιωματούχους, το ιερατείο και άλλα σημαίνοντα πρόσωπα. Η ορχήστρα, χωρίς λειτουργικό πλέον ρόλο, έφερε δάπεδο με πλούσια διακόσμηση. Σήμερα διατηρούνται σπαράγματα μαρμαροθετήματος (opus sectile), το οποίο ανήκει σε μεταγενέστερη αρχαία επέμβαση. Το τμήμα που έχει διασωθεί κατά μήκος της ευθύγραμμης πλευράς της ορχήστρας, αποτελείται από έντεκα τετράγωνα πλαίσια με γεωμετρικά μοτίβα (τετράγωνα, κύκλοι, ρόμβοι κ.ά.) και χρωματική ποικιλία μαρμάρων. Παρόμοια διακόσμηση με μαρμαροθέτημα πιθανώς έφερε η ορχήστρα και στην αρχική φάση του ωδείου. Στο κέντρο της ορχήστρας υπάρχει οπή απορροής ομβρίων, η οποία συνδέεται με υποκείμενο αγωγό και φαίνεται ότι ανοίχτηκε σε μεταγενέστερη φάση.

Οστέινα και χάλκινα αντικείμενα καθημερινού από την τάφρο της αυλαίας

Bone and bronze toilet objects found in the aulaeum ditch



Σχεδιαστική αποτύπωση του μαρμαροθετήματος της ορχήστρας

Drawing of the opus sectile in the orchestra

story structure, together with the facing staircases, was built with the rest of the Odeum, and evidence to date suggests that it formed an outside staircase. Later interventions, primarily to the structure's second level, have been identified. The surviving remains also indicate a reduction in the width of the openings and the replacement of the room's roofing. These interventions were associated with an overall renovation.

The Odeum's semicircular orchestra had a diameter of 8.26 meters. Around its perimeter there were three low steps called the *pro(h)edria*, where removable seats (*bisellia*) were set. These were intended for local officials, priests, and other important personages. The orchestra, which no longer had a functional role, had a richly-decorated floor. Today, fragments of *opus sectile* are preserved from some subsequent ancient intervention. The part which has survived along the straight side of the orchestra consists of eleven square frames with geometric motifs (squares, circles, lozenges, etc.) and marble of various colors. The orchestra probably had similar *opus sectile* decoration in the

Η σκηνική πρόσοψη και το προσκήνιο από ανατολικά

The façade of the stage building and the proscaenium from the East





Η σκηνή στα
ρωμαϊκά θέατρα
και ωδεία
απέκτησε ιδιαίτερη
σημασία ενώ η
ορχήστρα έγινε
μέρος του κοίλου

The stage in Roman
theaters and
odeums acquired
a significant role,
while the orchestra
became part of the
cavea

Το κτίριο της σκηνής (*aedificium scenicum*) διασώζει σε καλύτερη κατάσταση την πρόσοψη προς το κοίλο, ενώ ο βόρειος εξωτερικός τοίχος έχει σε μεγάλο βαθμό καταρρεύσει. Πρόκειται για ορθογώνιο κτίσμα (διαστάσεων 59,60μ. μήκος και 5,10μ. πλάτος) που συνδέεται στα άκρα του με τα προεξέχοντα σκέλη των παρασκηνίων σε σχήμα Π. Το σκηνικό οικοδόμημα φιλοξενούσε διαμερίσματα που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των ηθοποιών ή λειτουργούσαν ως αποθηκευτικοί χώροι. Στην πρόσοψή της (*scaenae frons*), η σκηνή διαρθρωνόταν σε δύο ορόφους και έφερε το χαρακτηριστικό αρχιτεκτονικό και γλυπτό διάκοσμο των ρωμαϊκών θεάτρων. Από την αρχιτεκτονική διαμόρφωση της πρόσοψης διατηρούνται οι τρεις θύρες, με την κεντρική (*valva regia*) να ανοίγεται εντός ημικυκλικής κόγχης και τις δύο ακραίες (*hospitalia*) εντός ορθογώνιας. Εκατέρωθεν της κεντρικής θύρας, διαμορφώνονται δύο ορθογώνιες κόγχες, ενώ δύο ακόμη, ημικυκλικές, σώζονται στο ανατολικό και δυτικό πέρασ της πρόσοψης. Στις κόγχες αυτές συνήθως τοποθετούνταν αγάλματα. Λιθόπλινθοι εντοιχισμένες στην τοιχοποιία, υποδηλώνουν τις θέσεις των κιόνων (*columnatio*) της μαρμάρινης διακόσμησης, που συνήθως μιμούταν δίστυλους ναΐσκους (*aediculae*). Από τα αρχιτεκτονικά μέλη του διακόσμου διασώζονται αρκετά θραύσματα που μαρτυρούν την χρήση πολυχρωμίας και την σκηνογραφική απόδοση στην διαμόρφωση της σκηνικής πρόσοψης. Η ανατολική θύρα (*hospitium*) διατηρεί *in situ* απότμημα μαρμάρινου διακοσμητικού περιθύρου με λίσβιο κυμάτιο και αστραγάλους. Τα παρασκήνια (*versurae*) αρθρώνονται, όπως ήδη αναφέρθηκε, με το σκηνικό οικοδόμημα σε πειόσχημη διάταξη και είναι ισοπλάτη με το προσκήνιο. Έχουν ορθογωνική κάτοψη (10μ. μήκος και 6,5μ. πλάτος) και συνδέονται μέσω θυρών με την περιμετρική στοά



Μαρμάρια θραύ-
σματα γλυπτού
διακόσμου του
σκηνικού οικοδο-
μήματος

Marble fragments
from the sculptural
decoration of the
stage building

Odeum's original phase. In the middle of the orchestra there was an opening for rainwater run-off which was connected to an underlying conduit that appears to have been opened in antiquity.

The stage building (*aedificium scenicum*) preserves its façade facing the cavea in better condition; the north exterior wall has largely collapsed. This was a rectangular building (length 59.60m., width 5.10m.) connected at its ends with the projecting sides of the wings (*paraskenia*) in a Π-shape. The main stage building had rooms that served the needs of actors and functioned as storage spaces. The stage was divided into two floors on its façade (*scaenae frons*) and carried architectural and sculptural decoration typical of Roman theaters. Three doors are preserved from the façade's architectural configuration: the central one (*valva regia*) opens in a semicircular niche, and the two on the ends

Η πρόσοψη του
προσκήνιου (*frons
pulpiti*)

The proscaenium
façade



Οι υποδομές του
μηχανισμού της
αυλαίας

The substructures
of the curtain
mechanism



κίνησης των θεατών, το προσκήνιο και τον κυρίως χώρο του σκηνικού οικοδομήματος. Από τις θύρες τους διατηρούνται κατά χώραν ολόκληρα ή τμήματα των λίθινων καταφύγιων, με λαξευμένους τόρμους στα δύο άκρα για τους στροφείς των θυρών. Στο εσωτερικό των παρασκήνιων εντοπίστηκαν τμήματα ψηφιδωτού δαπέδου λευκού κάμπου με σκούρας απόχρωσης διακοσμητικά μοτίβα.

Το υπερυψωμένο λογείο/προσκήνιο (*pulpitum*), όπου εκτυλισσόταν η παράσταση, εκτείνεται έμπροσθεν της σκηνής, έχει πλάτος 6,40μ. και υψώνεται 1,25μ. από το επίπεδο της ορχήστρας. Η τοιχοποιία της πρόσοψής του (*frons pulpiti*), πάχους 1,15μ., διακοσμείται με εννέα ημικυκλικές κόγχες, τρεις στον άξονα των αντίστοιχων θυρών της σκηνής και έξι μικρότερες που τις πλαισιώνουν ανά ζεύγη. Δύο ορθογώνιες κόγχες τοποθετούνται εκατέρωθεν της κεντρικής κόγχης, συμπληρώνοντας τη διακόσμηση της πρόσοψης. Στις τρεις μεγαλύτερες ημικυκλικές κόγχες, κλίμακες τεσσάρων αναβαθμών οδηγούν από την ορχήστρα στο προσκήνιο. Στα μέτωπα των κογχών διατηρούνται σπαράγματα ορθομαρμάρωσης και ίχνη επεμβάσεων που μαρτυρούν ότι η πρόσοψη του προσκηνίου υπέστη ολική μετατροπή σε κάποια οικοδομική φάση.

Σε διάταξη παράλληλη με τον τοίχο της πρόσοψης του προσκηνίου, ανοίγεται η αύλακα της αυλαίας (*aulaeum*), πλάτους 0,88μ.,

(*hospitalia*) open in rectangular recesses. On either side of the central door there were two rectangular niches, and another two semicircular niches survive on the east and west ends of the façade. Statues were normally placed in these. Stone plinths built into the wall indicate the positions of the columns (*columnatio*) of the marble decoration that normally imitated distyle shrines (*aediculae*). Many architectural fragments are made of multicolored marble and testify to the scenographic decoration of the *scaenae frons*. The east door (*hospitalium*) preserves *in situ* a fragment of the marble ornamental doorframe with a Lesbian cyma and astragals.

As was noted above, the *paraskenia* (*versurae*) were articulated with the stage building in a Π-shaped arrangement, and had the same width as the *proscenium*. They were rectangular in plan (length 10m., width 6.5m.) and were connected through doors with the surrounding portico, the *proscenium* (*proskenion*), and the main area of the stage building. From their doors there are preserved *in situ* all or part of their stone thresholds with hewn sockets at both ends for their pivots. On the interior of the *paraskenia*, parts of a mosaic floor in good condition were identified featuring a white background with dark-hued decorative motifs.

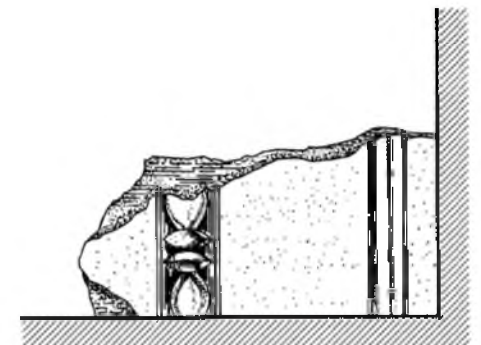
The elevated *proskenion/logion* (*pulpitum*), where the performance unfolded, extended in front of the stage building. It had a width of 6.40 meters and rose 1.25 meters above the orchestra. Its façade wall (*frons pulpiti*) (thickness: 1.15m.) was adorned with nine semicircular niches, three on the axis of the corresponding stage doors and six smaller ones framing them in pairs. Two rectangular niches were set on either side of the central one, thus completing the decoration of the façade. In the three largest semicircular niches, four-step stairways led from the orchestra to the *proscenium* floor.

The fronts of the niches preserve fragments of marble revetment and traces of interventions which attest to the *proscenium* façade's having received an overall alteration in some building phase.

The curtain channel (*aulaeum*) (width 0.88m., depth 2.70m., length equal to that of the *proscenium*, i.e., 28.7m.) was opened parallel to the wall of the *proscenium* façade. Its trench widened into squares at the

Τμήμα περίθρου
της ανατολικής
θύρας στη σκηνική
πρόσοψη

Part of the frame
of the east door of
the *scaenae frons*

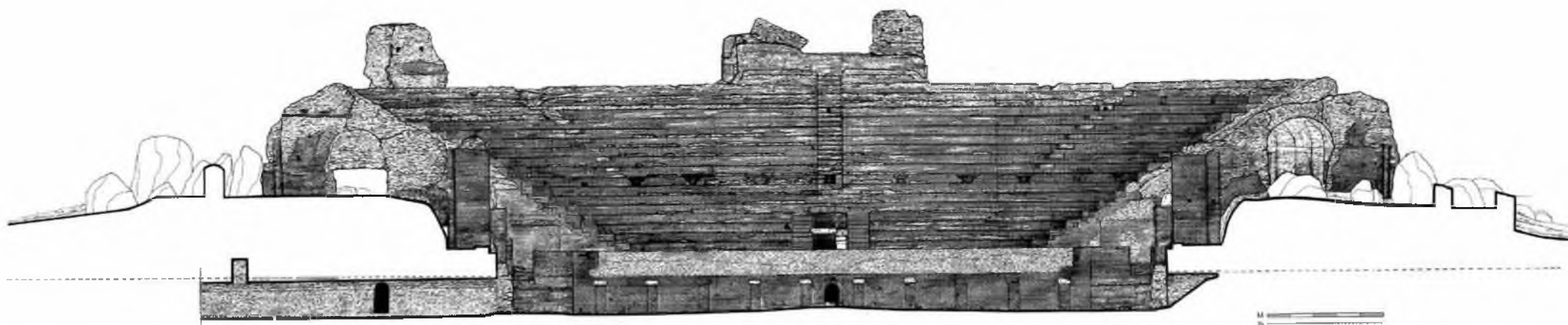


βάθους 2,70μ. και ίσου μήκους με το προσκήνιο (28,7μ.). Η αύλακα στα άκρα της διαπλάτνεται σε τετράγωνους χώρους για τη διευκόλυνση του χειρισμού της αυλαίας. Από τις υποδομές του μηχανισμού της αυλαίας διατηρούνται τα δέκα ζεύγη αντηρίδων, κτιστών με πλινθοδομή, που προεξέχουν των παρειών της τάφρου ανά τακτά διαστήματα. Οι κτιστές αντηρίδες πατούσαν επί ασβεστολιθικών εγκάρσιων βάσεων, σε βάθος 2,75μ. χαμηλότερα του προσκήνιου, ενώ σε στάθμη 1,25μ. ψηλότερα έφεραν ασβεστολιθικές λισθοπλίνθους, με πακτωμένα τα δύο άκρα τους στις παρειές της τάφρου. Οι λισθοπλίνθοι, διατεταγμένες ανά ζεύγη σε δύο στάθμες, χρησίμευαν για την στήριξη των ξύλινων υποστυλιδμάτων ανάρτησης της αυλαίας. Από τις λισθοπλίνθους της ανώτερης ζώνης εννέα διατηρούνται αποσπασματικά, ενώ μόνο η ακραία ανατολική σώζεται ακέραια, με οπή τετράγωνης διατομής στο κέντρο της. Αντίθετα, στην υποκείμενη ζώνη σώζονται και οι δέκα λισθοπλίνθοι, με τετράγωνους τóρμους υποδοχής των ξύλινων υποστυλιδμάτων στο μέσον τους (0,25x0,25μ.). Η ύπαρξη της αυλαίας, η οποία επιβεβαιώνεται από την παρουσία της αύλακας, τεκμηριώνει τη χρήση του ωδείου και για θεατρικές παραστάσεις πέραν των μουσικών. Κάτω από την ορχήστρα και τη σκηνή υπάρχει εκτεταμένο δίκτυο υπόγειων αγωγών, τμήμα του οποίου έχει αποκαλύψει η αρχαιολογική έρευνα. Η αύλακα της αυλαίας λειτουργεί ως μέρος αυτού του δικτύου, καθώς εκτείνεται σε αμφότερα τα άκρα της ως καμμοροσκεπής αγωγός κάτω από τα παρασκήνια ενώ στο μέσον της τέμνεται κάθετα από έναν ακόμα υπόγειο αγωγό. Ο κεντρικός κάθετος αγωγός εμφανίζεται νότια της ορχήστρας, χωρίς να έχει εντοπισθεί η αρχή του, διέρχεται κάτω από αυτήν και το προσκήνιο, καταλήγοντας σε αγωγό, βόρεια της σκηνικής πρόσοψης και παράλληλο με αυτή. Η χρήση του υπόγειου αυτού δικτύου δεν έχει εξακριβωθεί ακόμη, αλλ'όλα φαίνεται ότι η απορροή ομβρίων γινόταν περιστασιακά χωρίς να είναι η κύρια λειτουργία του.

ends to facilitate the operation of the curtain mechanism. From the infrastructure of the curtain mechanism, ten pairs of facing brick buttresses are preserved; these project beyond the sidewalls of the channel at regular intervals. The brick buttresses stood on limestone transverse bases at a depth 2.75 meters below the *proscenium*; 1.25 meters above this they had limestone plinths, their two ends embedded in the channel's sidewalls. The stone plinths, arranged in pairs at two levels, served to support the wooden poles used for raising the curtain. Of the stone plinths in the upper zone, nine are fragmentarily preserved, while only that on the east survives intact, with a square opening in its center. In contrast, in the lower zone there survive ten plinths with square sockets (0.25x0.25m.) in their center for fastening the wooden poles. The existence of a curtain, confirmed by the curtain channel, documents the use of the Odeum for theatrical performances as well as musical events. Beneath the orchestra and *skene* was an extensive network of underground channels, part of which has been revealed by excavations. The curtain channel functioned as part of this network, since it extended at both ends as a vaulted conduit beneath the *paraskenia* (side wings), while in its center it was intersected at right angles by another underground conduit. The central channel began south of the orchestra (its exact starting-point is not known) and passed beneath the orchestra and *proscenium*, ending in an underground channel north of the façade of the *skene* and running parallel to it. The purpose of this underground network has yet to be precisely determined, but it appears that it carried off rainwater occasionally, without this being its main function.

Τομή κατά μήκος της τάφρου της αυλαίας και των υπόγειων θολωτών αγωγών

Longitudinal section of the curtain ditch and subterranean vaulted channels



Μορφολογικά χαρακτηριστικά

Η αρχική μορφή του μνημείου δύναται να αναπαρασταθεί, βάσει της γεωμετρίας του οικοδομήματος, με αρκετή ασφάλεια. Παράλληλα, τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά μέλη (τμήματα κιόνων, επίκρανα, κιονόκρανα, βάσεις, τμήματα θριγκού) και οι διαμορφώσεις στα μέτωπα των τοιχοποιιών επιτρέπουν τη σχεδιαστική αναπαραστάση του ρυθμού και της αλληλεξάρτησης των διακοσμητικών ζωνών του.

Στην καμπύλη εξωτερική όψη του κτιρίου η πεσσοστοιχία του ισογείου και ο τοίχος της ανωδομής έφεραν πλούσιο αρχιτεκτονικό διάκοσμο, ο οποίος μιμούταν διώροφο στωικό κτίσμα κορινθιακού ρυθμού με σκηνογραφική διάθεση. Η αλληλεξάρτησή του αρχιτεκτονικού και γλυπτού διακόσμου της ανωδομής μας είναι γνωστή από τμήματα που είτε διασώζονται στην αρχική τους θέση είτε βρέθηκαν καταπεσμένα περιμετρικά του μνημείου. Συγκεκριμένα, στο πρώτο επίπεδο στον καθ' ύψος άξονα των πεσσών προβάλλει κομψός διακοσμητικός πεσσίσκος εν είδει παραστάδος, ο οποίος εδράζεται σε λίθινη κυματοφόρο βάση και επιστέφεται με κορινθιακό επίκρανο. Ιωνικός θριγκός, τον οποίο σχημάτιζαν δύο πλίνθινες ζώνες, υπέρκειται των πεσσών. Η πρώτη ζώνη (ύψους 0,58μ.), εν είδει επιστυλίου, ήταν κατασκευασμένη από διαγώνια τοποθετημένες οπτοπλίνθους. Λοξότμητο κυμάτιο, πάχους μίας πλίνθου, την διαχώριζε από τη δεύτερη (ύψους 0,60μ.), που είχε τον ρόλο της ζωφόρου και σχηματιζόταν από οριζόντιες οπτοπλίνθους. Τη διακόσμηση του πρώτου επιπέδου ολοκλήρωνε λίθινο γείσο με συμφυές κοιλόκυρτο κυμάτιο, ύψους 0,45μ., πακτωμένο στο χυτό λιθόδεμα.

Ιδιαίτερη φροντίδα δόθηκε στη διαμόρφωση των ανοιγμάτων της στοάς στις θέσεις των παρόδων (*aditus maximi*). Το πλάτος τους (2,80μ.) ήταν μεγαλύτερο κατά 0,40μ. περίπου, από τα υπόλοιπα ανοίγματα της στοάς (*porticus*). Στην πρόσοψή τους, οι είσοδοι των παρόδων έφεραν κτιστούς, συμφυείς ημικίονες αντί των κτιστών παραστάδων. Η προσεγγμένη διαμόρφωση, σε συνδυασμό με την υποχώρηση του μετώπου της τοιχοποιίας κατά 0,15μ., προσέδιδε πηλαστικότητα στην όψη, επισημαίνοντας παράλληλα την είσοδο των παρόδων.

Μαρμάρινα κορινθιακά επίκρανα από τη διακόσμηση της περιμετρικής στοάς

Corinthian pilaster capitals from the decoration of the portico



Τμήμα της ανωδομής του 14ου πεσσού

Part of the superstructure of the 14th pier





Εικονική αναπαράσταση της αρχικής οικοδομικής φάσης του ωδείου
Virtual reconstruction of the first building phase of the Odeum



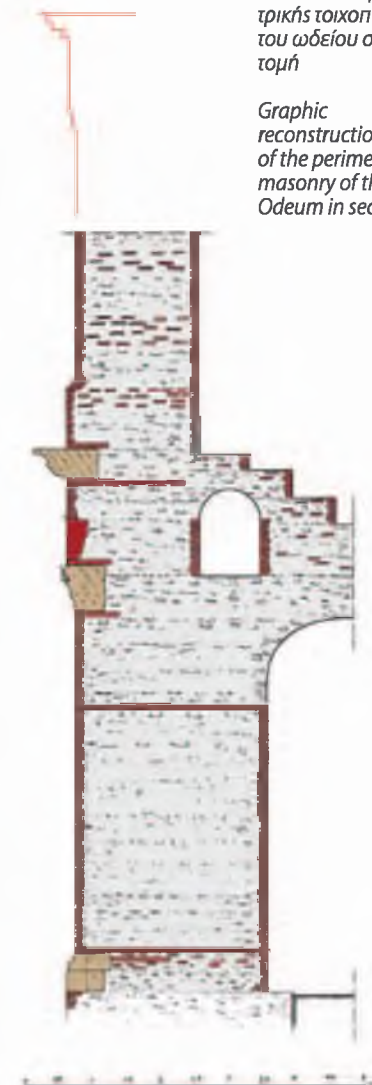
The original form of the monument can be reconstructed with considerable certainty on the basis of the building's geometry. In parallel, surviving architectural members (parts of columns, column capitals, column bases, entablature fragments) and configurations on its wall faces allow the reconstruction of its style and sequence of its decorative zones. On the curved exterior face of the building, the ground floor's row of piers and the wall of the superstructure carried abundant architectural decoration in imitation of a two-storied porticoed building of the Corinthian order with a tendency towards a scenographic effect. The sequence of architectural and sculptural decoration on the superstructure is known to us from fragments which have either survived in their original position or which have been found fallen around the perimeter of the monument. Specifically, at the first level on the vertical axis of the piers, there appeared an elegant small pier in the form of a pilaster, resting on a stone base with a molding and surmounted by a Corinthian impost. An Ionic entablature formed by two brick zones lies above the piers. The first zone (height 0.58m.), in the form of an epistyle, was made of diagonally-set bricks. A beveled molding one brick in thickness separated the first from the second zone (height 0.60m.), which had the role of a frieze and was formed by horizontally-set bricks. A stone cornice with inherent concave-convex molding (height 0.45m.), embedded in concrete, completed the decoration of the first level.

Particular care was given to the configuration of the portico openings at the location of the *parodoi* (*aditus maximi*). Their width (2.80m.) was about 0.40 meters greater than the other openings in the portico (*porticus*). On their fronts, the openings of the *parodoi* carried inherent brick semi-columns instead of brick pilasters. Their careful configuration in conjunction with the recession of the front of the wall by 0.15 meters lent plasticity to the façade and simultaneously indicated the entrances to the *parodoi*.

Morphological features

Γραφική αναπαράσταση της περιμετρικής τοιχοποιίας του ωδείου σε τομή

Graphic reconstruction of the perimeter masonry of the Odeum in section





Μαρμάρινα κορινθιακά κιονόκρανα από τη δυτική παράδο

Marble Corinthian capitals from the west parodos

Εικονική αναπαράσταση της νότιας όψης στην αρχική οικοδομική φάση του ωδείου

Virtual reconstruction of the Odeum's south façade during its first building phase



Στο δεύτερο επίπεδο, η αίσθηση του βάθους αυξανόταν μέσω της βαθμιδωτής εναλλαγής των κάθετων επιπέδων του τοίχου. Έτσι, σχηματιζόταν πεσσοστοιχία επάνω σε βάθρο (*podium*), οι προεξοχές της οποίας επαναλάμβαναν, τρόπον τινά, τη μορφή της στοάς (*porticus*) του πρώτου επιπέδου, δηλαδή την αλληλουχία κενού-πεσσού-παραστάδος. Οι «παραστάδες» (πάχους 0,45μ.) τοποθετημένες στον ίδιο άξονα με τις «παραστάδες» του πρώτου επιπέδου, πιθανότατα έφεραν επίστεψη κορινθιακού ρυθμού. Το συνολικό ύψος του περιμετρικού τοίχου του ωδείου υπολογίζεται σε 15μ. περίπου. Το πρώτο επίπεδο είχε ύψος 8,80μ. Το δεύτερο επίπεδο της καμπύλης όψης, πιθανόν έφερε ανοίγματα, απαραίτητα για να καλύψουν τις ανάγκες φωτισμού και αερισμού στο εσωτερικό του κτιρίου, όπως δείχνουν σωζόμενα ίχνη στις υπάρχουσες ή καταπεσμένες τοιχοποιίες. Ωστόσο, η μορφή τους δεν είναι δυνατόν να αναπαρασταθεί βάσει των σημερινών δεδομένων. Αντίστοιχη διακόσμηση, με κτιστές «παραστάδες» (πλάτους 0,75μ.), έφερε η βόρεια εξωτερική όψη του σκηνικού οικοδομήματος, σύμφωνα με τμήμα της που σώζεται *in situ*. Αν και δεν είναι δυνατό να επιβεβαιωθούν λεπτομέρειες της αρχιτεκτονικής διακόσμησης, εξαιτίας του μεγάλου βαθμού φθοράς της τοιχοποιίας, πρόδηλη είναι η διάθεση του αρχιτέκτονα να προσδώσει ενιαίο ύψος σε όλες τις όψεις του μνημείου.



Τμήμα της ανωδομής της δυτικής παράδο

Part of the superstructure of the west parodos

On the second level, the sense of depth was enhanced through the graduated alternation of the wall's vertical levels. Thus, a row of piers was formed on a *podium* whose projections in a way repeated the form of the portico on the first level, i.e. the sequence gap-pier-projecting pilaster. The small "pilasters" (thickness 0.45m.) placed on the same axis as those on the first level were probably crowned in the Corinthian order.

The total height of the surrounding wall of the Odeum is estimated at about 15 meters. The first level was 8.80 meters tall; the second level of the curved face probably had openings to meet the building's lighting and ventilation requirements, as surviving traces on existing or fallen masonry demonstrate. However, their form cannot be reconstructed on the basis of the evidence available today.

The north outer face of the stage building had a similar decoration with brick "pilasters" (width 0.75m.) according to a part of it which survives *in situ*. While it is not possible to confirm the details of the architectural decoration due to the deterioration of the wall, the architect's intention to give a unified style to all the faces of the monument is obvious.

Εικονική αναπαράσταση της βόρειας όψης στην αρχική οικοδομική φάση του ωδείου

Virtual reconstruction of the Odeum's north façade during its first building phase





Αρχιτεκτονικά μέλη
του εξωτερικού
διακόσμου

Architectural
members from the
exterior decoration

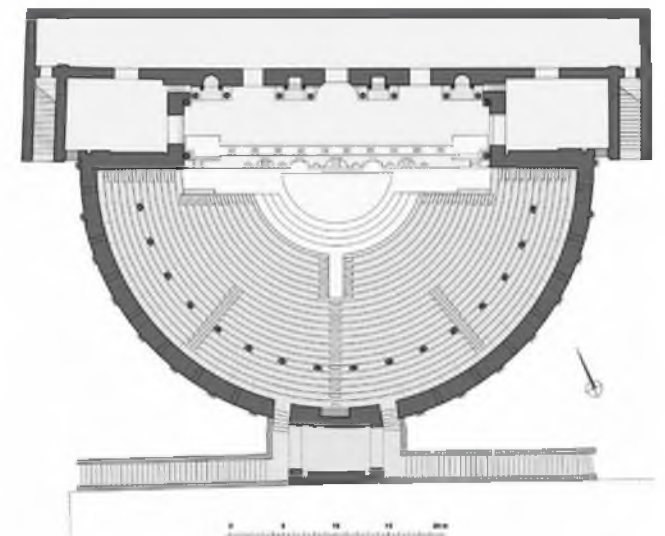
During its initial building phase, the Odeum of Nicopolis retained a semicircular plan which concluded with the rectangular stage building on its north. Some architectural evidence lends support to the hypothesis that the Odeum was roofed in its initial building phase by a single roof over its cavea and *proscenium*, though the data are insufficient for a detailed reconstruction of its form. In similar constructions, a key issue was to strengthen their construction so that the vertical load(s) of the roof could be successfully borne by the outer walls. The normal static solution to this problem in related examples like the Herodeum in Athens was to construct buttresses on the surrounding wall. However, at the Odeum of Nicopolis the absence of exterior buttresses and the presence of sixteen built projections - "pedestals" along the seventeenth (17th) row of seats lead to a different approach to reconstructing the roof. In all probability, the system of wooden roof trusses rested on the cavea's surrounding wall and the wall of the stage building's façade (thickness 1.60-1.70m.). To decrease the length of the maximum clear opening of the roof (i.e., an opening without vertical support), columns were added as vertical supports at the above-mentioned positions in the seventeenth (17th) row of seats. These columns probably carried a wooden semicircular ring to support the "space frame" of the roof. In this way, it became possible to position the roof trusses in an arrangement that did not require them to converge at the center of the semicircular plan. A similar system for shoring up the roof appears in the transitional type of odeum at Dion.

As regards subsequent interventions to the monument, these can be divided into small-scale alterations, normally involving doing away with openings or reinforcing walls, and an extensive renovation phase. The parts of the monument excavated to date indicate that focused interventions were carried out on the stage building, with the construction of reinforcements on the narrow sides and the sealing of its original openings (width ca. 2.30m.) on the west and east sides, which were abolished in a subsequent period.

Building phases

Κάτοψη της πρώ-
της οικοδομικής
φάσης

Ground plan of the
first building phase

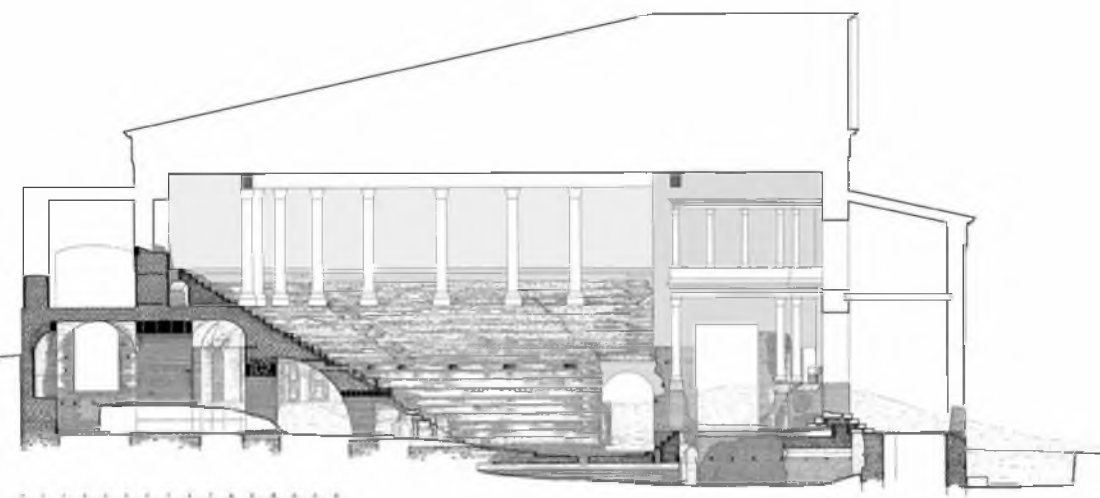


Οικοδομικές φάσεις

Το ωδείο, κατά την αρχική του οικοδομική φάση διατηρούσε ημικυκλική κάτοψη, που κατέληγε στο ορθογώνιο παραλληλόγραμμο σκηνικό οικοδόμημα στα βόρεια. Ορισμένα αρχιτεκτονικά δεδομένα στηρίζουν την υπόθεση στέγασής του κατά την αρχική του οικοδομική φάση με ενιαία στέγη στο κοίλο και το προσκήνιο, χωρίς ωστόσο να επαρκούν για τη λεπτομερή γραφική αποκατάσταση της μορφής της. Σε παρόμοιες κατασκευές, κρίσιμο ζήτημα είναι η ενίσχυση της δομής τους, ώστε να παραλαμβάνονται επιτυχώς από τις εξωτερικές τοιχοποιίες οι κάθετες φορτίσεις (βάρη) της στέγης. Η συνήθης στατική επίλυση σε συναφή παραδείγματα, όπως στο Ηρώδειο των Αθηνών, είναι η κατασκευή αντηρίδων στον περιμετρικό τοίχο. Στο ωδείο της Νικόπολης ωστόσο, η απουσία εξωτερικών αντηρίδων και η ύπαρξη των δεκαέξι κτιστών προεξοχών-«βάθρων» κατά μήκος της δέκατης έβδομης σειράς εδωλίων, οδηγούν σε μια διαφορετική προσέγγιση αποκατάστασης της στέγης. Κατά πάσα πιθανότητα το σύστημα των ξύλινων ζευκτών της στέγης εδραζόταν στον περιμετρικό τοίχο του κοίλου και στην τοιχοποιία της σκηνικής πρόσοψης, πάχους 1,60-1,70μ. Προκειμένου να μειωθεί το μήκος του μέγιστου ελεύθερου ανοίγματος της στέγης –δηλαδή του ανοίγματος χωρίς υποστυλώματα– στην κατασκευή προστέθηκαν, στις προαναφερόμενες θέσεις της δέκατης έβδομης σειράς εδωλίων, λίθινοι κίονες ως κάθετα υποστυλώματα. Οι κίονες αυτοί έφεραν ξύλινο, πιθανόν, δακτύλιο, ημικυκλικού σχήματος, ο οποίος υποστήριζε το «χωροδικτύωμα» της στέγης. Με αυτόν τον τρόπο, ήταν δυνατή η τοποθέτηση των ζευκτών της, σε διάταξη που δεν απαιτούσε την σύγκλησή τους στο κέντρο της ημικυκλικής κάτοψης. Παρόμοιο σύστημα υποστυλώσης της στέγης εμφανίζεται στο μεταβατικό τύπο του ωδείου του Δίου.

Διαμήκης τομή με
γραφική αναπαρά-
σταση της πρώτης
οικοδομικής
φάσης

Longitudinal
section showing a
reconstruction of
the first building
phase

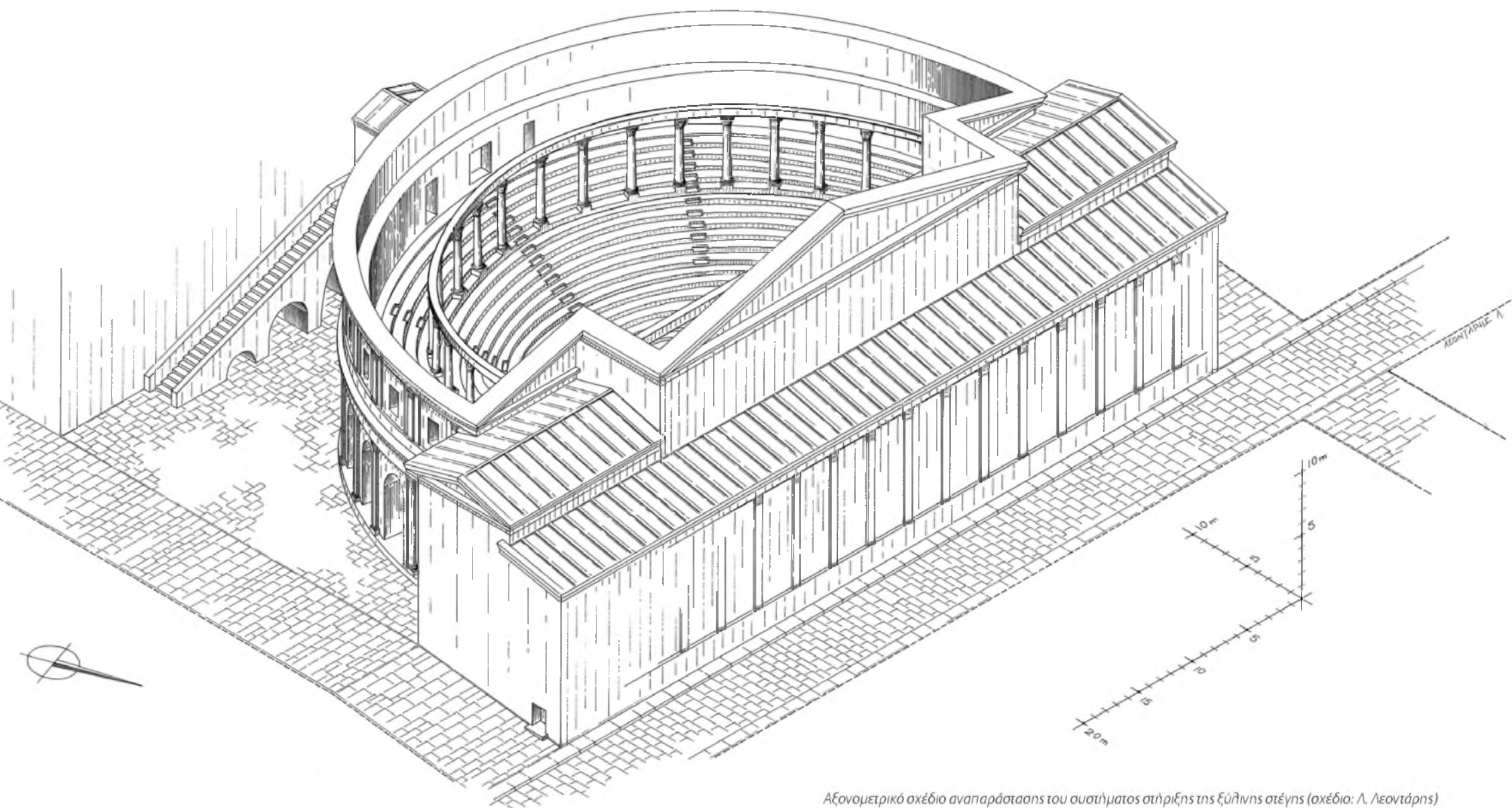


The extensive renovation phase included the entire monument and altered its original geometric alignments. It changed both its elevations as well as the final form of its plan. This renovation included interventions to the three entrance staircases of the scene building façade, increasing the height of the seats, and the decoration of the orchestra with new *opus sectile*. In the place where the central *vomitorium* had originally opened, a staircase was constructed (today the surviving parts of this staircase have been removed), eliminating access to the orchestra from the surrounding portico. During the same period, there were interventions on the two-story structure which rose south of the cavea. The fact that the built projections -“pedestals” along the seventeenth (17th) row of seats in the cavea were eliminated in this phase is a strong indication for the abolition of the wooden roof. The creation of an elaborate entrance which was uncovered in an excavation trench extending beyond the west *parodos* was also part of this phase. A stone threshold and one stone step survive from its form, as well as masonry from a subsequent intervention that carries inherent brick semi-columns on either side of the entrance, in line with the original decoration of the *parodos*. The excavation evidence indicates that this wall continued to the south, enclosing the Odeum in a rectangular shape.

Η δυτική πάροδος
πλαισιωμένη με
κτιστούς ημικίονες
και η δυτική
είσοδος στην προ-
έκτασή της

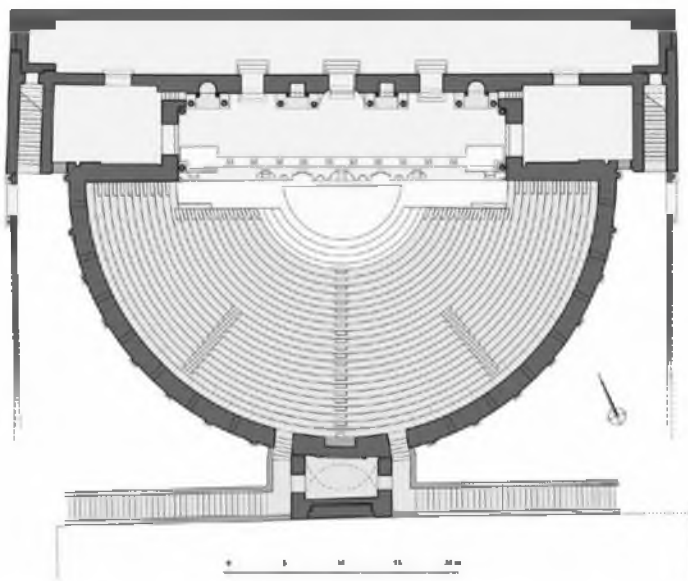
The west *parodos*
framed with two
build semicolumns
and the west
entrance at its
extension





Αξονομετρικό σχέδιο αναπαράστασης του συστήματος στήριξης της ξύλινης στέγης (σχέδιο: Λ. Λεοντάρης)

Axonometric plan of reconstruction of the bearing system of the wooden roof (drawing: L. Leontaris)



Κάτοψη της μεταγενέστερης οικοδομικής φάσης

Ground plan of the later building phase

Επιγραφή αφιερωματικό βάθρο στην είσοδο της δυτικής παρόδου

Inscribed votive pedestal near the entrance to the west parodos

Σχετικά με τις μεταγενέστερες επεμβάσεις στο μνημείο, αυτές μπορούν να διακριθούν σε μικρές κλίμακας επεμβάσεις, συνήθως κατάργηση ανοιγμάτων ή ενίσχυση των τοιχοποιιών, και σε μια εκτεταμένη φάση ανακαίνισης. Από τα ανασκαμμένα έως σήμερα τμήματα του μνημείου προκύπτει ότι στο σκηνικό οικοδόμημα πραγματοποιήθηκαν σημαντικές επεμβάσεις, με κατασκευή ενισχύσεων

στις στενές πλευρές και πλήρωση των αρχικών ανοιγμάτων του, πλάτους περίπου 2,30μ., στη δυτική και ανατολική πλευρά, τα οποία καταργήθηκαν σε μεταγενέστερη εποχή.

Η εκτεταμένη φάση ανακαίνισης συμπεριέλαβε το σύνολο του μνημείου αθλοιώνοντας τις αρχικές γεωμετρικές χαράξεις του. Μετέβαλε τόσο τα υψομετρικά του μεγέθη όσο και την τελική μορφή της κάτοψής του. Περιελάμβανε επεμβάσεις στις τρεις κλίμακες των εισόδων της σκηνικής πρόσοψης, την αύξηση του ύψους των εδωλίων και τη διακόσμηση της ορχήστρας με νέο μαρμαροθέτημα. Στη θέση που ανοιγόταν αρχικά το κεντρικό *vomitorium* κατασκευάστηκε κλίμακα –σήμερα τα σωζόμενα τμήματα της κλίμακας έχουν αφαιρεθεί– καταργώντας την πρόσβαση από την περιμετρική στοά στην ορχήστρα. Την ίδια περίοδο πραγματοποιήθηκαν επεμβάσεις στη διώροφη κατασκευή που υψώνεται στα νότια του κοίλου. Το γεγονός της κατάργησης των κτιστών προεξοχών - «βάθρων» κατά μήκος της δέκατης έβδομης σειράς εδωλίων του κοίλου, στη φάση αυτή, αποτελεί ισχυρή ένδειξη για την κατάργηση της ξύλινης στέγης. Στην ίδια φάση εντάσσεται η διαμόρφωση επιμελημένης εισόδου, που αποκαλύφθηκε σε ανασκαφική τομή στην προέκταση της δυτικής παρόδου. Από τη διαμόρφωσή της σώζεται λίθινο κατώφλι με ένα λίθινο αναβαθμό καθώς και τοιχοποιία μεταγενέστερης επέμβασης που φέρει συμφυείς πλίνθινους ημικίονες εκατέρωθεν της εισόδου, κατά αντιστοιχία με την αρχική διακόσμηση της παρόδου. Τα ανασκαφικά δεδομένα υποδεικνύουν ότι αυτή η τοιχοποιία συνέχιζε προς τα νότια, περικλείοντας το ωδείο σε ορθογώνιο σχήμα.



Ο φέρων οργανισμός του οικοδομήματος, όπως προαναφέρθηκε, βασίζεται σε τρεις ομόκεντρες, ημικυκλικές ως προς την κάτοψη, θολωτές κατασκευές, επί των οποίων εδράζεται το κοίλο. Οι υποδομές που δημιουργούν την αμφιθεατρική διάταξη του κοίλου θεμελιώνονται σε στάθμη περίπου 2,50μ. ψηλότερα από τη στάθμη θεμελίωσης των υποδομών του σκηνικού οικοδομήματος και του προσκηνίου. Τα θεμέλια είναι κτισμένα από χυτό λιθόδεμα (*opus caementicium*) με χρήση ισχυρού κονιάματος και λίθων, ως επί το πλείστον ασβεστολιθικής προέλευσης. Διερευνητικές τομές στο επίπεδο θεμελίωσης των καμπύλων τοίχων του φέροντος οργανισμού του κοίλου, αποκάλυψαν ότι οι τοιχοποιίες του κτιρίου βαίνουν επί συμπαγών θεμελίων που ακολουθούν την περίμετρο των καμπύλων τοιχοποιιών και προεξέχουν κατά 0,30-0,40μ. του μετώπου τους.

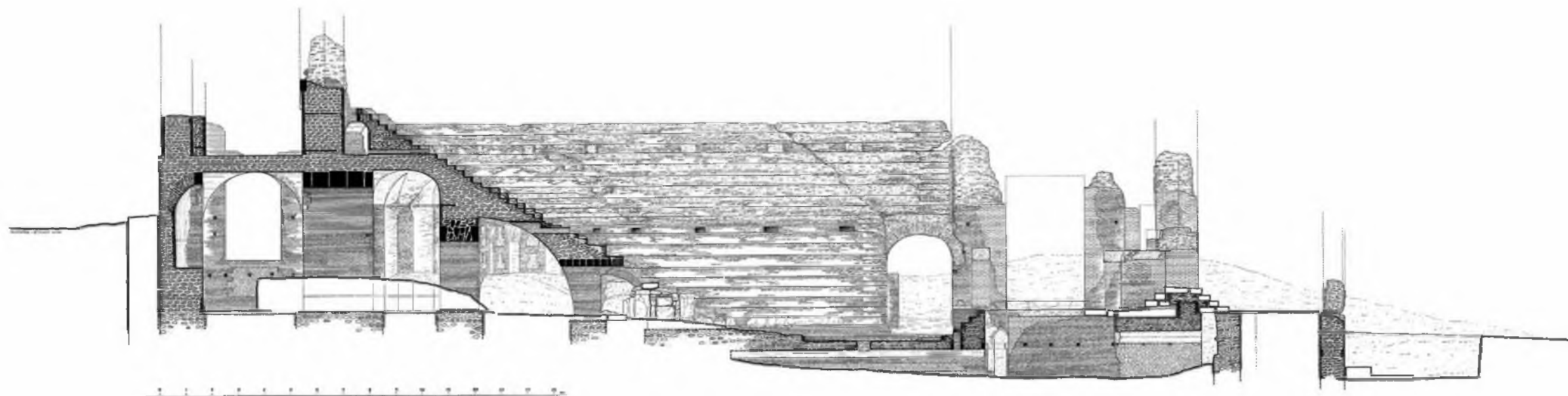
Ιδιαίτερα επιμελημένη κατασκευή ακολουθείται στην ανωδομή του κτιρίου. Το σύστημα δόμησης, γενικά, μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεικτό (*opus mixtum*), καθώς στα μέτωπα των τοιχοποιιών συνυπάρχουν πλινθοδομές (*opus testaceum*) και λιθοδομές (*opus quasi reticulatum/incertum*). Το χυτό λιθόδεμα είναι κατασκευασμένο με ψαμμίτες λίθους, τοποθετημένους σε οριζόντιες στρώσεις. Οι οπτόπλινθοι που χρησιμοποιήθηκαν ανήκουν, ως επί το πλείστον, στο ρωμαϊκό τύπο *bessales* και τοποθετούνταν κομμένες τόσο στη μέση όσο και σε τρίγωνα. Ωστόσο, το πιο χαρακτηριστικό δομικό στοιχείο της κατασκευής αποτελούν οι διαμπερείς στρώσεις από οπτοπλίνθους του τύπου *bipedales*, που παρατηρούνται σε όλο το πλάτος και το ύψος της κατασκευής. Αυτές οι στρώσεις εντοπίζονται κυρίως κοντά στη βάση των τοιχοποιιών, στο ύψος της γένεσης των θόλων και σημειακά πλαισιώνουν τα ασβεστολιθικά αρχιτεκτονικά μέλη που πακτώνονταν στην κατασκευή. Δομικά αποτελούσαν οριζόντιες ζώνες περίδεσης, οι οποίες καταλαμβάνουν πλήρως το πάχος των

As was mentioned above, the bearing system of the building relied on three successive vaulted constructions of semicircular ground plan, on which the cavea rested. The infrastructure which created the cavea's amphitheatrical arrangement was founded at a level about 2.50 meters above the foundation level of the infrastructure of the stage building and *proscenium*. The foundations were built of concrete (*opus caementicium*) with the use of strong mortar and stones, the majority of which were limestone. Exploratory trenches at the foundation level of the curved walls of the cavea's bearing system revealed that the building's walls rested on solid foundations which followed the perimeter of the curved walls and projected 0.30-0.40 meters beyond their face.

The building's superstructure was very carefully finished. Its construction system may be generally characterized as "mixed" (*opus mixtum*), since brickwork (*opus testaceum*) and stonework (*opus quasi-reticulatum/incertum*) coexisted on the masonry faces. The concrete was made of sandstone set in horizontal layers. The bricks used belong for the most part to the Roman type of *bessales* and were laid cut in the middle as well as into triangles. However, the most characteristic construction element is layers of bricks of the *bipedales* type, which are observed throughout the breadth and height of the structure. Such layers are mostly found near wall bases, at the height of the springing of vaults, and framing the limestone architectural members embedded in the structure. Structurally, they constituted horizontal zones of "chainage" which occupied the full thickness of the walls. They were inserted at regular intervals, increasing the structure's strength. The same role was performed by the layers of pieces

Εγκάρσια τομή
κατά μήκος του
κεντρικού άξονα
συμμετρίας του
ωδείου

Longitudinal
section along
the Odeum's
symmetrical axis



I. Λύχνος με ανά-
γλυφη παράσταση
Αρτέμιδας
(2ος–3ος αι. μ.Χ.)
II. Σκύφος με πα-
ράσταση έφιππου
μορφής



I. Lamp with
Artemis in relief
(2nd–3rd c. AD)
II. Bowl with relief
decoration of a
horseman

τοιχοποιιών και παρεμβάλλονται ανά τακτά διαστήματα, αυξάνοντας την αντοχή της κατασκευής. Ίδιο ρόλο επιτελούν και διαμπερείς στρώσεις από κομμάτια πλίνθων και κεραμιδιών που λειτουργούσαν ως διαβάθμιση των υλικών του χυτού πυρήνα της κατασκευής και εντοπίζονται στο σύνολο του οικοδομήματος.

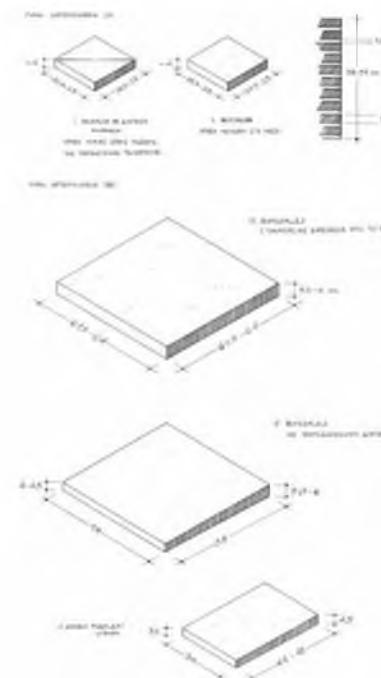
Στους θόλους ακολουθήθηκε παρόμοια τεχνική με τις τοιχοποιίες, με τους ψαμμίτες λίθους να τοποθετούνται στο χυτό λιθόδεμα σε οριζόντιες στρώσεις, «κοιθυμβητοί» στο κονίαμα. Για τον σχηματισμό των θόλων χρησιμοποιήθηκε ξυλότυπος από σανίδες, όπως δείχνουν τα αποτυπώματά τους στο λιθόδεμα. Για την κατασκευή, όμως, του πρώτου και χαμηλότερου θόλου, αντί ξυλότυπου, χρησιμοποιήθηκε καλούπι από στρώσεις πλίνθων ή μεγάλων αποτμημάτων τους, όπως μαρτυρούν τα σωζόμενα υπολείμματα πλίνθων στο εσωρράχιο του.

Χρονολόγηση

Ο τρόπος δόμησης του ωδείου μαρτυρεί έντονες επιρροές από τη Ρώμη και τα μεγάλα αυτοκρατορικά οικοδομικά προγράμματα του πρώτου μισού του 2ου αι. μ.Χ. Η τεχνολογία που χρησιμοποιήθηκε για την ανέγερση του μνημείου εμφανίζει τις κύριες οικοδομικές τεχνικές αυτής της εποχής, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις διαμπερείς ζώνες από μεγάλες οπτοπλίνθους (*bipedales*) που καλύπτουν όλο το πάχος της τοιχοποιίας. Αν και ο τύπος της οπτοπλίνθου *bipetalis* εισάγεται πειραματικά στη ρωμαϊκή οικοδομική πρακτική την εποχή του Δομιτιανού, η χρήση της γενικεύεται και συστηματοποιείται στους χρόνους του Τραϊανού και του Αδριανού. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της οικοδομικής αυτής της περιόδου είναι επίσης η επιλεγμένη χρήση κεραμικών στοιχείων, ως διαβάθμιση των υλικών δόμησης του χυτού πυρήνα της κατασκευής, κάτι που οδηγεί στην εμφάνιση διαμπερών, ενισχυτικών στρώσεων κεραμικών θραυσμάτων στο πάχος των τοιχοποιιών. Στοιχείο που χρονολογείται αποκλειστικά στις αρχές του 2ου αι. μ.Χ. είναι, τέλος, η τεχνική κατασκευής θόλων, κατά την οποία το σανίδωμα του ξυλότυπου κατασκευής τους αντικαθίσταται από στρώσεις πλίνθων (ή και αποτμημάτων πλίνθων), οι οποίες ενσωματώνονται τελικώς στο χυτευμένο εσωρράχιο των θόλων. Όλα τα παραπάνω καταγράφονται σε αυτοκρατορικά κτίρια της πρωτεύουσας της ίδιας περιόδου αλλιά και σε ανάλογα παραδείγματα από όλη τη ρωμαϊκή επικράτεια. Εύλογα λοιπόν, λαμβάνοντας υπόψη το ιστορικό πλαίσιο της εποχής και όλα τα τεχνικά του χαρακτηριστικά, η ανέγερση του

Τύποι οπτοπλίνθων που χρησιμοποιήθηκαν
στην κατασκευή του ωδείου

Types of bricks used in the masonry of the Odeum



of brick and tile which passed through the wall. These functioned as a gradation of the materials in the concrete core of the structure, and are found throughout the building.

A similar masonry technique was followed in the vaults, with sandstone blocks placed on the concrete in horizontal layers, "immersed" in mortar. For the formation of the vaults, a plank formwork was employed, as impressions in the concrete demonstrate. However, for the construction of the first (lowest) vault, instead of a wooden formwork, a mold of layers of brick or large brick fragments was employed, as evidenced by the surviving remains of brick on its intrados.

The construction system of the Odeum attests to strong influences from Rome and the major imperial building programs in the first half of the 2nd century AD. The technology used to erect the monument displays the main building techniques in use in this age, a characteristic example being the zones of large bricks (*bipedales*) which extended through the wall and encompassed the entire thickness of its masonry. While *bipedales* were introduced to Roman building practice in the age of Domitian on an experimental basis, they came into general and systematic use during the reigns of Trajan and Hadrian. Another characteristic feature of building during this period was the selective employment of ceramic elements as a gradation of materials used in constructing the concrete core of the structure, which led to the appearance of supporting layers of ceramic fragments extending through the entire width of walls. Finally, a feature dating exclusively to the early 2nd century is the technique of vault construction in which the planking for their construction was replaced by layers of bricks (or brick fragments) which were eventually incorporated into the cast intrados of the vaults. All these characteristics are recorded in imperial buildings in the capital during the same period as well as in analogous

Dating

Μαρμάρινο πλακί-
διο με ανάγλυφη
διακόσμηση

Marble tablet with
relief decoration



Χάλκινα νομίσματα:
I. Κωνσταντίου Β'
(337-361 μ.Χ.)
II. Κωνσταντίνου Β'
(337-340 μ.Χ.)

Bronze coins of:
I. Constantius II
(337-361 AD)
II. Constantinos II
(337-340 AD)



ωδείου τοποθετείται χρονικά εντός του πρώτου μισού του 2ου αι. μ.Χ. Η οικοδόμησή του μπορεί να συνδεθεί με την ακμή που γνώρισε η Νικόπολη, ως έδρα της αυτόνομης επαρχίας της Ηπείρου, στο πλαίσιο της διοικητικής αναδιοργάνωσης που συντελέστηκε από τον αυτοκράτορα Τραϊανό (98-117 μ.Χ.).

Ως προς τις μετασκευές που υπέστη το ωδείο στη διάρκεια χρήσης του, η εύρεση νομίσματος του τέλους του 2ου αι. μ.Χ. κάτω από τους αναβαθμούς των κλημάκων του σκηνικού οικοδομήματος, μπορεί να οδηγήσει τη χρονολόγηση του προγράμματος ανακαίνισης του ωδείου μεταξύ του τέλους του 2ου αι. μ.Χ. και των αρχών του 3ου αι. μ.Χ., στην εποχή της δυναστείας των Σεβήρων. Την άποψη αυτή ενισχύει ακόμη νόμισμα που βρέθηκε κατά τις πρόσφατες εργασίες στη δυτική πλευρά της περιμετρικής στοάς, στην υποδομή δαπέδου που σχετίζεται με τη φάση ανακαίνισης και χρονολογείται στην εποχή του αυτοκράτορα Καρακάλλα (198-217 μ.Χ.).

Η ακμή της Νικόπολης διήρκεσε περίπου ενάμιση αιώνα, καθώς με την κρίση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και τις επακόλουθες βαρβαρικές επιδρομές δέχτηκε και αυτή όλες τις αρνητικές συνέπειες. Οι καταστροφές από την επιδρομή των Ερούλων, γύρω στο 267 μ.Χ, προφανώς δεν άφησαν άθικτο το ωδείο αλλιώς δεν διέκοψαν τη χρήση του. Συνέχισε να λειτουργεί, ακολουθώντας την πορεία της πόλης από την παρακμή σε μια παροδική ανάπτυξη που επήλθε στο τέλος του 3ου αι. μ.Χ, στα χρόνια του Διοκλητιανού (284-305 μ.Χ., Τετραρχία) και συνδέεται με τις διοικητικές του μεταρρυθμίσεις που αποσκοπούσαν στην ίδρυση μικρότερων επαρχιών. Στο πλαίσιο αυτό η Νικόπολη παρέμεινε πρωτεύουσα της Επαρχίας της «Παλαιάς Ηπείρου» (*Epirus Vetus*), με μικρότερα γεωγραφικά όρια από την παλαιότερη «Επαρχία Ηπείρου».

Πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα υποδεικνύουν την εγκατάλειψη του ωδείου πιθανότατα στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ. Στα αρχαιολογικά στρώματα βρέθηκαν αρκετά νομίσματα εποχής Κωνσταντίου Β' (337-361 μ.Χ.), θέτοντας το *terminus post quem* για την ερήμωση του οικοδομήματος. Στο δεύτερο μισό του 4ου αι. μ.Χ., τοποθετούνται χρονικά οι μεγαλύτερες καταστροφές που υπέστη το ωδείο, οφειλόμενες είτε στις επιδρομές βαρβαρικών φύλων, όπως οι Γότθοι, είτε σε φυσικές καταστροφές (σεισμοί 275 μ.Χ. και 365 μ.Χ.), γνωστές από τις αρχαίες πηγές, είτε ακόμη και σε συνδυασμό των προηγούμενων παραγόντων.

Χάλκινο νόμισμα
Ουάλην
(364-378 μ.Χ.)

Bronze coin of
Valens
(364-378 AD)



Πλήθινοι λύχνοι
από το ωδείο (I)
και το λουτρικό
συγκρότημα (II)

Clay lamps from
the Odeum (I)
and the bath complex
(II)



examples throughout Roman territory. Thus, taking into consideration the historical context of the era and all its technical characteristics, it would be appropriate to propose a date for the erection of the Odeum in the first half of the 2nd century AD. Its construction may be associated with the prosperity enjoyed by Nicopolis as the seat of the autonomous province of Epirus within the administrative reorganization carried out by Trajan (98-117 AD).

As regards alterations to the Odeum when it was in use, the discovery of a late 2nd century AD coin beneath the steps of the staircases of the stage building may lead to a dating for the renovation of the Odeum to between the late 2nd and early 3rd century AD, during the Severan age. This view is reinforced by another coin dating to the reign of Caracalla (198-217 AD) found during recent work on the west side of the surrounding portico in the substrate of a floor associated with the renovation phase. Nicopolis was at its zenith for about a century and a half, since it too suffered the negative consequences associated with the crisis of the Roman Empire and ensuing barbarian invasions. The destruction from the invasion of the Herulians ca. 267 AD must have affected the Odeum, but did not interrupt its use. It continued to function, following the history of the city from decline to a temporary period of growth at the end of the 3rd century during the reign of Diocletian (284-305 AD, the Tetrarchy) associated with the emperor's administrative reforms, which aimed

Το ωδείο στους επόμενους αιώνες

Κατά τη συρρίκνωση της Νικόπολης στο ένα πέμπτο της έκτασής της, την παλαιοχριστιανική περίοδο, το ωδείο έμεινε εκτός του περιτειχισμένου πυρήνα της πόλης. Εφεξής, το οικοδόμημα καθώς και ο περιβάλλων χώρος του θα αποτελέσει πηγή προσπορισμού οικοδομικού υλικού για την ανέγερση των κτιρίων και την κατασκευή υποδομών της παλαιοχριστιανικής πόλης. Η έρευνα μαρτυρά ότι στο πέρασμα των χρόνων, οι χώροι του ωδείου φιλοξένησαν περιοδικά ανθρώπινες δραστηριότητες. Οι ενδείξεις ωστόσο δείχνουν μόνο περιστασιακή χρήση σε μεμονωμένα σημεία του μνημείου. Στην ανατολική του πάροδο, εντοπίστηκε συστάδα πέντε πρόχειρα κατασκευασμένων κεραμοσκεπών ταφών, με λιγοστά ευρήματα, χρονολογούμενα στον 5ο αι. μ.Χ. Τρεις πρόχειρες κεραμοσκεπείς παιδικές ταφές της ίδιας περιόδου εντοπίστηκαν πρόσφατα και στους θοηλωτούς διαδρόμους του ωδείου. Αργότερα, κατά τη διάρκεια της βυζαντινής και της οθωμανικής περιόδου φαίνεται ότι η εν γένει ανθρώπινη παρουσία στο ωδείο εξακολούθησε να είναι περιστασιακή, όπως στοιχειοθετούν νεότερα ευρήματα καθημερινής χρήσης από τους χώρους του εξωτερικού διαδρόμου.

Κατά τον 20ο αι., καθώς η περιοχή αποτελεί καίριο γεωστρατηγικό σημείο ελέγχου των οδών επικοινωνίας από Δύση (Ιόνιο Πέλαγος) προς Ανατολή (Αμβρακικό Κόλπο) και από Νότο (Αιτωλοακαρνανία) προς Βορρά (Ηπειρος), στον ερειπιώνα της Νικόπολης στρατοπέδευαν μονάδες του ελληνικού στρατού στη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων, του γαλλικού στρατού στον Α' παγκόσμιο πόλεμο, του ιταλικού και γερμανικού στον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Το πολεμικό υλικό (ξιφοδόγχη-ξίφος-σφαίρες-όπλοι) που εντοπίστηκε περιμετρικά και εντός της περιμετρικής στοάς του ωδείου κατά τις ανασκαφές, πιστοποιεί τη διεξαγωγή μαχών στην περιοχή με συνέπεια την περαιτέρω δομική καταπόνηση του μνημείου.

Το έργο αποκατάστασης και ανάδειξης που υλοποιήθηκε στο ωδείο της Νικόπολης, από το 2004 έως σήμερα, συνέβαλε σημαντικά όχι μόνο στη διάσωσή του, αλλά και στην προώθηση της έρευνάς του. Η λεπτομερής μελέτη των κινη-

Χρηστικά αγγεία της
παλαιοχριστιανικής
περιόδου από
χώρους στην περι-
μετρο του κοίλου

Early Christian
vases for daily use,
found along the
circumference of the
auditorium



at establishing smaller provinces. Within this context, Nicopolis remained the capital of the Province of Old Epirus (*Epirus Vetus*), though encompassing a smaller geographic area than the earlier "Province of Epirus".

Recent archaeological finds suggest that the Odeum was most likely abandoned in the late 4th century. A fair number of coins dating to the age of Constantius II (337-361 AD) were found in excavation strata, establishing the *terminus post quem* for the desertion of the building. The major damage suffered by the Odeum, owed either to incursions by barbarian tribes like the Goths or to natural disasters known from the ancient sources (earthquakes in 275 and 365 AD) or to some combination of these, is dated to the second half of the 4th century.

When Nicopolis shrank to one-fifth of its original area in Early Christian times, the Odeum was left outside the walled core of the city. Thenceforth the building and its surroundings would be a source for obtaining building material to erect the buildings and construct the infrastructure of the Early Christian city. Investigation has revealed that over time, the Odeum periodically hosted human activity. However, evidence shows only occasional use at individual points of the building. In the east *parodos*, a group of five carelessly-constructed tile-covered graves of the 5th century AD was found with a few finds. Three makeshift children's tile-covered graves of the same period were recently found in the substructure of the Odeum's vaulted passages. During the Byzantine and Ottoman periods it appears that, human presence in the Odeum continued to be only occasional, as evidenced by more recent finds of objects of daily use from the areas of the outer passageway.

In the 20th century, given that the region is a key geostrategic point for controlling the roads leading from the West (Ionian Sea) to the East (Ambracian Gulf) and from the South (Aitolioakarnania) to the North (Epirus), units of the Greek Army (during the

The Odeum in later centuries



Θησαυρός
σιδερένιων
εργαλείων

Hoard of iron tools

τών ευρημάτων και η συνέχιση των ανασκαφών σε επιλεγμένα σημεία θα συμβάλουν στην πληρέστερη τεκμηρίωση της μορφής και διαχρονικής εξέλιξης του ωδείου. Οι έρευνες των τελευταίων ετών αποσαφήνισαν τα κύρια αρχιτεκτονικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά του, οριοθετώντας ένα χρονολογικό πλαίσιο αναφοράς, χρήσιμο για την έρευνα και άλλων ρωμαϊκών μνημείων. Απώτερος στόχος των εργασιών έρευνας, συντήρησης και στερέωσης ήταν η ανάδειξη του σημαντικού αυτού μνημείου του αστικού τοπίου της αρχαιότητας, στην καρδιά της αγοράς (*Forum*) και η απόδοσή του στο κοινό ως χώρου ιστορικής γνώσης και αναψυχής. Σύμφωνα με τον σχεδιασμό της Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης, εγκεκριμένο από τα αρμόδια όργανα, το ωδείο με τα υπόλοιπα μνημεία της αγοράς πρόκειται να αποτελέσει έναν από τους επισκέψιμους πυρήνες του εκτεταμένου ερειπιώνα. Δεδομένου ότι πρόκειται για ένα οικοδόμημα που κατά την αρχαιότητα ήταν φορτισμένο με ποιότητες και συμβολισμούς που καθόριζαν την αστική ζωή, το μνημείο αυτό, μετά την αποκατάστασή του, μπορεί να αποτελέσει σημείο αναφοράς για τη μελλοντική ανάδειξη της περιοχής της πολιτικής αγοράς της ρωμαϊκής Νικόπολης.

Τελετή βράβευσης
της Ε.Ε.Νικόπολης
από την Europa
Nostra

Ceremony of
the award to
the Scientific
Committee of
Nicopolis by
Europa Nostra



Balkan Wars), the French Army (WW I), and the Italian Army (WW II) encamped in the ruins of Nicopolis. The war materiel (bayonet-sword-bullets-mortars) found around and inside the Odeum's portico during excavation attests to battles in the area, ultimately exerting further structural stress on the monument. Reconstruction and enhancement carried out on the Odeum from 2004 to the present has contributed significantly not only to rescuing the building but to advancing research on it. Detailed study of the portable finds and continued excavation at selected points will contribute to the fuller documentation of the Odeum's form and historical evolution. Research in recent years has clarified its main architectural and construction features, establishing a chronological frame of reference which will be useful for research on other Roman monuments. The ultimate goal of research, conservation and restoration was to highlight this important monument in the ancient urban landscape, in the heart of the Agora (*Forum*), and to make it available to the public as a place of historical knowledge and recreation. In accordance with planning by the Scientific Committee of Nicopolis, which has been approved by the competent bodies, the Odeum and the other monuments in the Agora will be one of the centers in the extensive ruins open to visitors. Given that this is a building which even in antiquity was charged with qualities and symbolism that defined urban life, the Odeum can form a reference point for future enhancement of the greater area of the *Forum* of Roman Nicopolis.



Πήλινες καπνοσού-
ριγγες (πουλάδες)
οθωμανικής
περιόδου

Clay tobacco
pipes, Ottoman
period



Φόλλις Μαυρικίου (583-584 μ.Χ.)

Follis of Mauricius (583-584 AD)



Ιταλικό νόμισμα κοπής 1940

Italian coin issued in 1940

Αεροφωτογραφία του ωδείου και της ευρύτερης περιοχής

Aerial view of the Odeum and its greater environs



Βιβλιογραφία Bibliography

- Βιτρούβιος, *Περί Αρχιτεκτονικής*, V, Μτφ. Π. Λέφας, Αθήνα 1997, 289-305
- Σ. Βογιατζής, Το Ρωμαϊκό Ωδείο της Νικόπολης στην Ήπειρο, *Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία, Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συνεδρίου*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα 2006, 496-501
- Ι. Βοκοτοπούλου, Αρχαιότητες και Μνημεία Ηπείρου, *ΑΔ* 25 (1970), Χρονικά Β2, 314
- Ι. Βοκοτοπούλου, Αρχαιότητες και Μνημεία Ηπείρου, *ΑΔ* 26 (1971), Χρονικά Β2, 337
- Ι. Βοκοτοπούλου, Αρχαιότητες και Μνημεία Ηπείρου, *ΑΔ* 27 (1972), Χρονικά Β2, 453-454
- Ι. Βοκοτοπούλου, Αρχαιότητες και Μνημεία Ηπείρου, *ΑΔ* 28 (1973), Χρονικά Β2, 411
- Ι. Βοκοτοπούλου, Ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες στη Νικόπολη κατά τη δεκαετία του 1967-1977, Ε. Χρυσός (επιστ.επιμ.) *Νικόπολη Α', Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη* (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987, 135-144
- Σ. Δάκαρης, Ήπειρος. Περιοχή Νικοπόλεως, *ΑΔ* 16 (1960), 205-207
- Μ. Κορρές, *Η στέγη του Ηρωδείου και άλλες γιγάντιες γεφυρώσεις*, Αθήνα 2014
- Κ. Ζάχος, Το Ωδείο της Νικόπολης, *Αρχαία Θέατρα της Ηπείρου*, Αθήνα 2012, 175-185
- Κ. Ζάχος, Δ. Καλπάκης, Χ. Καππά, Θ. Κύρκου, *Νικόπολη. Αποκαλύπτοντας την πόλη της νίκης του Αυγούστου*, Αθήνα 2008
- Λ. Λεοντάρης, Ι. Στάμου, Ωδείο Νικόπολης. Νέα δεδομένα για την αρχιτεκτονική μορφή και την κατασκευαστική τεχνολογία του, *Το αρχαιολογικό έργο στη βορειοδυτική Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου (Ιωάννινα, 11-13 Δεκεμβρίου 2014)*, (υπό έκδοση), Ιωάννινα 2014
- Π. Χρυσοστόμου, Φρ. Κεφαλλωνίτου, *Νικόπολη*, Αθήνα 2001, 27-29
- Κ. Σουέρεφ (επιμ.), *Η Ήπειρος του Edward Lear, Λεύκωμα έκθεσης*, Ιωάννινα 2014
- P. Gros, *L' Architecture Romaine du début du IIIe siècle av. J-C a la fin du*

Haut-Empire, (Vol. 1) *Les monuments publics*, Paris 1996

H. v. Hesberg, *Ρωμαϊκή Αρχιτεκτονική*, Θ. Στεφανίδου - Τιβερίου (επιμ.), Θεσσαλονίκη 2009

R. Meinel, *Das Odeion, Untersuchungen an überdachten antiken Theatergebäuden*, Frankfurt am Main 1980

F. Sear, *Roman Theatres. An Architectural Study*, Oxford 2006

Περιεχόμενα Contents

Η Νικόπολη	12
Nicopolis	13
Ιστορία της έρευνας και των εργασιών αναστήλωσης	22
Excavation and reconstruction history	23
Αρχιτεκτονική περιγραφή	30
Architectural description	31
Μορφολογικά χαρακτηριστικά	54
Morphological features	57
Οικοδομικές φάσεις	62
Building phases	61
Οικοδομική τεχνολογία	66
Construction technology	67
Χρονολόγηση	68
Dating	69
Το ωδείο στους επόμενους αιώνες	72
The Odeum in later centuries	73
Βιβλιογραφία	78
Bibliography	78

ΕΡΓΟ / PROJECT

«Αποκατάσταση και Ανάδειξη Ρωμαϊκών και Παλαιοχριστιανικών Μνημείων Νικόπολης (Α' φάση)»

"Restoration and Enhancement of the Roman and Early Christian Monuments of Nicopolis (Phase 1)"

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΡΓΟΥ / CONTRIBUTORS OF THE PROJECT

Διεύθυνση - επιστημονική εποπτεία / Management - scientific supervision

Κ. Λ. Ζάχος, τέως πρόεδρος Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης / Κ. Λ. Zachos, former President of Scientific Committee of Nicopolis

Ε. Χαλκιά, πρόεδρος Επιστημονικής Επιτροπής Νικόπολης / Ε. Chalkia, President of Scientific Committee of Nicopolis

Υπεύθυνος έργου / Coordinator of the project

Π. Κροκίδας, πολιτικός μηχανικός / P. Krokidas, civil-engineer

Ομάδα επίβλεψης / Supervision team

Μ. Καραμπά, αρχαιολόγος / Μ. Karampa, archaeologist

Λ. Λεοντάρης, αρχιτέκτων μηχανικός / Λ. Leontaris, architect-engineer

Ε. Παυλίδης, αρχαιολόγος / Ε. Pavlidis, archaeologist

Ι. Στάμου, αρχιτέκτων μηχανικός / Ι. Stamou, architect-engineer

Α. Τρανουλίδης, αρχιτέκτων μηχανικός / Α. Tranoulidis, architect-engineer

Διοικητικό προσωπικό / Administrative personnel

Ηλ. Βλάχας, Ν. Βλάχου, Μ. Κανελοπούλου, Χρ. Λιάπη, Β. Πανέλου, Α. Παππά, Ελ. Σακκά, Σ. Χατζή / Ηλ. Vlachas, N. Vlachou, M. Kanelopoulou, Chr. Liapi, V. Panelou, A. Pappa, El. Sakka, S. Chatzi

Επιστημονικό προσωπικό / Scientific personnel

Αρχαιολόγοι: Λ. Αναγνωστοπούλου, Β. Γερολήμου, Δ. Ζώνη, Μ. Καραμπά, Ε. Παυλίδης, Ι. Σουκάντος / Archaeologists: L. Anagnostopoulou, V. Gerolimou, D. Zoi, M. Karampa, E. Pavlidis, I. Soukantos

Αρχιτέκτονες μηχανικοί: Μ. Γαϊταντζή, Λ. Λεοντάρης, Κ. Παπαβασιλείου, Ι. Στάμου, Α. Τρανουλίδης / Architect-engineers: M. Gaitantzi, L. Leontaris, K. Papavasileiou, I. Stamou, A. Tranoulidis

Συντηρητές: Κ. Βλαχογιάννης, Ξ. Γιώτης, Ι. Δρίτσας, Μ. Κλειδάς, Ι. Κωσταρά, Μ. Πήττα, Γ. Τσιώπου / Conservators: K. Vlachogiannis, X. Giotis, I. Dritsas, E. Kleidas, I. Kostara, M. Pitta, G. Tsiopou

Εργατοτεχνικό προσωπικό / Technicians-workers

Β. Ανδόνης, Α. Αρβανίτη, Α. Βάση, Γ. Βασιλάκης, Λ. Βασιίλης, Α. Βουλισιώτης, Χρ. Γιαμάς, Π. Γκανά, Ε. Δημούσης, Π. Ζώτος, Αλ. Ζώτης, Β. Θύμιος, Ε. Καραμπίνης, Ε. Καρλή, Φ. Κατωγιάννης, Γ. Κοτένογλου, Δ. Κοτσαμουράτογλου, Β. Κουρτίδης, Ε. Κουρτίδου, Γ. Κριτωτάκης, Γ. Κωνσταντής, Α. Κώστας, Π. Κώτης, Γ. Λάμπρος, Π. Μασούρας, Στ. Νάνος, Τ. Πανούσης, Γ. Παπαδόπουλος, Π. Παπαδόπουλος, Θ. Παπαναστασίου, Δ. Παπανικολάου, Π. Παπασταύρου, Μ. Παρρά, †Κ. Πάσχος, Γ. Περγίδης, Σ. Πετρίδης, Ελ. Πηλιούτας, Κ. Ράπτης, Θ. Ροντογιάννης, Αλ. Ρούσος, Δ. Σκουτέλλης, Ν. Σταύρακας, Β. Στράτος, Γ. Σωπικιώτης, Π. Τσιμπούκης, Στ. Τσίρα, Π. Τσίρας, Γ. Τσούκης, Αθ. Φούντογλου, Σπ. Φυσέκης, Λ. Φωτιάδης, Κ. Χούχλης
V. Aidonis, A. Arvaniti, A. Vassi, G. Vasilakis, L. Vatsilas, A. Voulisiotis, Chr. Giamas, P. Gana, E. Dimousis, P. Zotos, Al. Zottis, V. Thimios, E. Karampinis, E. Karli, F. Katogiannis, G. Kotenoglou, D. Kotsamouratoglou, V. Kourtidis, E. Kourtidou, G. Kritsotakis, G. Konstantis, A. Kostas, P. Kotsis, G. Lambros, P. Masouras, S. Nanos, T. Panousis, G. Papadopoulos, P. Papadopoulos, Th. Papanastasiou, D. Papanikolaou, P. Papastavrou, M. Parra, †K. Paschos, G. Perdakis, S. Petridis, El. Plioutas, K. Raptis, Th. Rontogiannis, Al. Roussos, D. Skoutelas, N. Stavrakas, V. Stratos, G. Sopikiotis, P. Tsimpoukis, St. Tsira, P. Tsiras, G. Tsoukis, Ath. Fountoglou, Sp. Fisekis, L. Fotiadis, K. Chouchlas

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΒΙΒΛΙΟ «ΤΟ ΩΔΕΙΟ ΤΗΣ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ» ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 2.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΕ ΧΑΡΤΙ VELVET 170gr
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΕΝΤΥΠΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ Α.Ε. ΠΑ
ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΔΙΠΚΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΝΙΚΟΠΟΛΗΣ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2015

THE PRESENT BOOK "THE ODEUM OF NICOPOLIS" WAS PRINTED IN 2,000 COPIES ON PAPER VELVET
170gr BY PAPADOPOULOS FULL PRINTED COMMUNICATION S.A. FOR DPCA - SCIENTIFIC COMMITTEE OF
NICOPOLIS IN DECEMBER 2015